

OSMANLI ARAŐTIRMALARI VI

Neşir Heyeti — Editorial Board

HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ

HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES VI

İstanbul - 1986

FAŞ KALESİ *

Mahir AYDIN

Coğrafi Mevkii ve Önemi

Çeşitli kaynaklarda Farş, Fasis, Faşe olarak geçmesine rağmen bu gün Poti ismiyle bilinen Faş¹; Gürcistan'ın Kara Deniz sahilinde, Batum ile Anakara arasında, Batum'a 100 mil mesafede ve Riyon (Faş) nehrinin Kara Deniz'e döküldüğü mahaldir. Açık-baş ve Megrel² topraklarından çıkarak Cürle, Gürle, Aygır ve Faş sularını alan Riyon nehri, daha sonra bir liman teşkil edecek şekilde denize ulaşır. Asya ve Avrupa kıt'aları arasında bir «Kara Boğazı» özelliğinde olan Kafkasya'nın sadece Avar, Daryal ve Derbend geçitleri sayesinde ulaşım imkân vermesi, bu bölgedeki kara geçitlerinin olduğu kadar, limanların da önemini artırmıştır. Bu cihetle Faş, iyi bir limana sahip olmasıyla birlikte «seyr-i sefâin»e müsaid olan Riyon nehrinin Gürcistan içlerine kadar uzanması sebebiyle, stratejik bir yer olarak karşımıza çıkar. Nitekim ileride göreceğimiz gibi, 1579 senesinde inşa olunan Faş kalesi; başlangıçta Doğu-Kara Deniz'deki korsanlık faaliyetlerine mâni olmak ve «mâl-i mîrî»nin tahsilini kolaylaştırmak vazifelerini üstlenirken, daha sonraki dönemlerde Rusya Devleti'ne karşı müdafaa hattı teşkil eden kaleler zincirinin bir halkasını oluşturmaktadır. 1729 senesinde mükemmel bir şekilde yeniden yapılacak olan

* Bu makale, 1981 senesinde Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ ve T. C. Tarihi Kürsüsü'nde hazırlanmış olan «Kafkasya'da Osmanlı Tahkimâtı ve Faş Kalesi» adlı Mezuniyet Tezi'nin gözden geçirilmesi ve yapılan ilâve çalışmalar neticesinde kaleme alınmıştır.

1 *Farş, Fasis* bk. P. Minas Bıjışkyan, (Yayımlayan Hrand D. Andreasyan) *Kara Deniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul 1969, s. 2; *Faşe* bk. *Başbakanlık Arşivi (BA.)*, *Kâmil Kepeci Tasnifi (KK.)* nr. 262, s. 259; *Poti* bk. *BA. İrâde Hâriciyye (İH.)* nr. 18034; *Faş* bk. *BA. Maliyyeden Müdevver Defter (MAD.)* nr. 5340, s. 691.

2 Açık-baş, Güril ve Megrel bölgeleri, Batı-Gürcistan'ı meydana getiren ve Kara Deniz kıyısında bulunan topraklardır (Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, c. I s. 275).

kale binası, Rusya'nın Kırım'ı işgal ve Gürcüleri kendi safına çekmesiyle birlikte biraz daha önem kazanacaktır.

Bölgenin Osmanlı Hakimiyetine Geçişi

29 Mayıs 1555 tarihinde Osmanlı ve Safevî devletleri arasında imzalanan Amasya muahedesi ile iki devletin nüfûz sahaları olarak ayrılan Gürcistan'ın Meshiya, Kartli ve Kaheti bölgelerini Safevîler alırken, Açık-baş (İmereti), Dadyan (Megrel) ve Güril (Guria) da Osmanlılarda kalmıştır. Fakat Gürcü meliklerinin bazan Osmanlılar, bazan da Safevîler lehinde siyaset takip etmeleri ve bu bölgelerin uzun bir süre iki devlet arasında cereyan eden nüfûz mücadelelerine sahne olması sebebiyle, yapılan taksimat fazla tesirli ve devamlı olamamıştır³. 1578 senesinde İran üzerine sefere çıkan Serdâr Lâlâ Mustafa Paşa, Gürcü meliklerine ayrı ayrı mektuplar göndererek itaât etmelerini, aksi takdirde memleketlerinin yağma ve ahalsinin esir edileceğini bildirince Açık-baş, Dadyan ve Güril Melikleri Serdâr'a yolladıkları itaât-nâmelerinde, Pâdişâh'a eskiden beri bağlı ve vergilerini ödemeye hazır olduklarını bildirmişlerdir⁴. Diğer taraftan Safevî Devleti ile meydana gelen muharebelerin Osmanlı Devleti lehine neticelenmesi ve Osmanlı hakimiyetinin Şirvan'a kadar uzanması sebebiyle, Gürcistan'ın diğer bölgeleri gibi Kara Deniz sahilindeki toprakları da Osmanlı idaresine geçmiştir. Muharebelerden sonra Gürcistan, her biri bir Beylerbeyi'ne verilmek üzere 4 Eyâlet'e taksim edilirken⁵, Faş da Liva statüsüyle Batum Sancağı'na ilhak olunmuştur⁶. 7 Mart 1582'de 210.000 akçe hesabıyla Batum Alaybeyisi Cafer Bey'e verilen Faş, bu tarihten itibaren müstakil Sancak haline getirilmiştir⁷.

İstanbul'un ve bilahare Azak'ın fethedilmesinden sonra Venedik ve Ceneviz gemilerinin Kara Deniz'le olan ilgilerinin kesilmesi üzerine ticarî faaliyetleri kesintiye uğrayan Abaza ve Dadyan ahalişi, Doğu-Kara Deniz'de korsanlık yapmaya başlamışlardır. Abaza bölgesin-

3 Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı - İran Siyasî Münasebetleri*, İstanbul 1962, s. 39.

4 Bekir Kütükoğlu, *Aynı eser*, s. 40.

5 Mirza Bala, «Gürcistan» İslâm Ansiklopedisi.

6 BA. KK. nr. 262, s. 198.

7 BA. KK. *Aynı defter*, s. 259.

den Rize'ye kadar olan kıyılarda meydana gelen bu faaliyetler, daha ziyâde Faş limanının biraz güneyindeki Güril ve Gönve sahillerine münhasır kalmıştır. Mavna şeklinde ve 25 arşın yüksekliğindeki «Haçapa» tâbir olunan kayıklarıyla rast geldikleri küçük gemileri tutup, içerisindekileri esir ve malları yağma eden yerliler, daha sonra elle- rindeki gemileri yakmayı âdet haline getirmişlerdir⁸. Bu türden faaliyetlere mâni olmak ve devlete tâbi Gürcistan sahillerinde âsâyişi temin etmek üzere Kara Deniz Donanması'ndan bir filo her yaz, Faş ve Gönve kıyılarında kol gezmiştir⁹. Fakat alınan tedbirlere rağmen, bu sahillerdeki korsanlık faaliyetlerinin önüne tam olarak geçilememiştir. Hattâ 1778 senesinde, Gazi Hasan Paşa ile Canikli Ali Paşa'nın Soğucak'a vardıklarında yerlilerin saldırısına uğramaları üzerine, Anapa ve Soğucak Muhafızı olan Ferah Ali Paşa, yerlilere hediyeler ve tercümanlar göndererek meselenin haline çalışmıştır¹⁰.

FAŞ KALESİ'NİN YAPILIŞI (26 Temmuz 1579)

1578 senesinde Şirvan seferi için Serdâr tayin olunan Lâlâ Mustafa Paşa, Kara Deniz kıyısındaki Güril, Dadyan ve Açık-baş memleketlerinde Faş ve Batum gibi kaleler bulunduğunu ve harap hallerine rağmen istenirse tamirlerinin mümkün olduğunu İstanbul'a bildirmiştir. Hattâ, Kaptan-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa 40 - 50 parça donanma ile gelip bu kaleler tamir olunursa, Gürcistan ve Şirvan eyaletleri zabtedileceği gibi Şirvan ve Tiflis'e yol açılarak, «mâl-i mîrî»nin tahsiline vesile olur diye fikir beyan etmiştir¹¹. 8 Nisan 1579 tarihinde Lâlâ Mustafa Paşa'ya yazılan hükümlle, Ağrıboz Sancakbeyi Parmaksız Mustafa'yı Donanma-yı Hümâyûn'la önce Faş suyuna ve oradan da Dadyan, Güril ve Açık-baş vilâyetlerine gitmek üzere gönderildiği haber verilerek, Parmaksız Mustafa geldikten sonra kendisi ile haberleşerek kalelerin tamiri için her ne icab ederse bildirmeleri emredilmiştir¹².

8 Ahmed Cevdet, *Aynı eser*, c. III s. 180.

9 Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 11.

10 Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s. 58.

11 Fahrettin Kırzioğlu, *Aynı eser*, s. 437.

12 Fahrettin Kırzioğlu, *Aynı eser*, aynı yer.

Şirvan seferinden dönen ordu 1579 senesi baharında Erzurum'da toplanırken, Kaptan-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa da 60 pâre donanma ile Gürcistan sahillerine varmış ve Gürcü beylerinden Görgi'nin topraklarında karaya çıkarak bölgenin keşifini yaptıktan sonra, Faş boğazında bir kale binasının yapılmasına karar vermiştir. Deniz tarafından gelen gazilerle beraber mahallin en münasip yerinde yapımına başlanan kale binası, 26 Temmuz 1579 tarihinde tamamlanmıştır¹³. Fakat o civarda hiç taş bulunmadığından, kale inşaatında sadece ağaç ve çim kullanılmıştır. Aynı sene kurulan «Faş Kaptanlığı» ile Gürcistan ve Şirvan'a erzak ve mühimmat gönderildiği gibi, Abaza ve Dadyan ahalisinin yapmakta oldukları korsanlık hareketlerine de mâni olunmaya çalışılmıştır¹⁴.

Lâlâ Mustafa Paşa'nın ifadesinden anlaşıldığına göre, harap haline rağmen Faş bölgesinde bir kale binası bulunmaktadır. Böylece, Faş'ın coğrafi mevkiinin ehemmiyetine binaen daha önceki senelerde de burada bir kale binasının bulunduğu ve Kaptan-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa tarafından yaptırılan kalenin, bu bölgedeki ilk kale olmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar, eski kalenin hangi malzeme ile yapıldığı bilinmiyorsa da, bol miktardaki ağaca rağmen hiç taş bulunmaması, önceki kalenin de ahşaptan yapıldığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ancak 1724 senesinde yapımına başlanan ve 1729 senesinde tamamlanan kale binası için taş kullanılmış ve kârgir olarak meydana getirilmiştir.

Kılıç Ali Paşa tarafından ağaç ve çim malzemesi kullanılarak 1579 senesinde yaptırılan Faş kalesi, mahallinin bol yağışlı bir iklime sahip olması sebebiyle çok geçmeden çürüyüp, tâmire ihtiyaç göstermiştir. 23 Ağustos 1581 tarihinde Batum Sancakbeyi'ne gönderilen hükümle, Faş Kaptanı'nın elindeki iki Kalite'den birisinin kaleyi muhafaza maksadıyla, kış mevsiminde orada kalması istenmiştir. Yine aynı hükümde, kale binasının 1582 baharında taş kullanılarak yeniden yapılabilmesi için, 50 parça büyük gemilere birer defa taş yükletilerek Faş'a götürülmesi emredilmiştir¹⁵.

Faş kalesinin 1582 senesi baharında, taş kullanılarak yapılıp yapılmadığına tesadüf edemedik. Başlangıçta Gürcistan ve Şirvan eya-

13 Âli, *Nusret-nâme*, Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 4350, s. 187/b.

14 Fahrettin Kırzioğlu, *Aynı eser*, s. 10.

15 Fahrettin Kırzioğlu, *Aynı eser*, s. 329.

letlerinin zabtı ve vergilerin toplanmasına vesile teşkil etmesi için bina olunan kale, Kara Deniz'in kuzeyinde kendisini yavaş yavaş hissettirecek olan Rusya'nın tehlike arzemesiyle birlikte, yeniden önem kazanacaktır. Fakat bu defaki önem, fütûhattan çok, müdafaa maksadına yönelik olacaktır. Bilhassa Kırım'ın kaybedilmesi ve Rusya'nın Hristiyan olan Gürcüleri kendi safına çekmesi üzerine bu topraklarda, uzun yıllar süren nüfuz mücadeleleri meydana gelecektir.

FAŞ KALESİ'NİN YENİDEN YAPILIŞI

Osmanlı Devleti'nin idaresinde olarak ilk defa 1579 senesinde inşa olunan Faş kalesinin, mükemmel ve müstahkem bir şekilde yapılmasına 1724 senesinden itibaren şahit oluyoruz. Yapılacak kale binası ile Faş nehrinin Kara Deniz'e döküldüğü boğaz kontrol altında tutulacağı gibi, bu nehirde işletilecek gemilerle Tiftis tarafları yeniden fetholunabilecekti¹⁶.

1723 senesinde, Abaza ve Çerkesistan topraklarında bulunan Sohum ve Soğucak kalelerinin keşfini yapmaya giden Mimar Mehmed Ağa ile Hassa Himarlarından Yakub Halife, vazifelerini tamamladıktan sonra Faş mahalline de uğramış ve dikkatli bir keşif yaparak, bir kale binasının bu bölge için ne kadar lüzümlü olduğunu İstanbul'a bildirmişlerdir. Bunun üzerine kendilerine, az miktardaki askerle muhafaza olunabilecek bir kale binası için icab eden amele, ırgad ve mühimmatın nasıl ve nerelerden tedarik edilebileceği sorulunca da, gerekli malûmâtı teferruatıyla beyan etmişlerdir¹⁷. Mehmed Ağa ve Yakub Halife'nin tuttıkları keşif ve muayene defteri İstanbul'a geldikten sonra, yapılması düşünülen kale binası ve içerisinde yer alacak kısımları ölçü ve masraflarıyla birlikte hesaplanmıştır. Yapılan hesaplara göre; kale duvarlarının tabyalarıyla birlikte çepeçevre uzunluğu: 1.500 zirâ¹⁸, temeli ile birlikte yüksekliği: 12 zirâ ve genişliği: 4 zirâ ölçüsündedir. Terbi'-i zirâ¹⁹ 72.000 zirâ kârgir duvar yapılırken, temel duvarlar yükseldikçe üzeri toprak doldurulup, kale ve tabya bedenlerine çim döşettirilmiştir. Kale duvarlarının önü-

16 BA. MAD. nr. 5340 s. 691.

17 BA. MAD. Aynı defter, s. 692.

18 Mîmârî Zirâ : 75,8 cm. lik bir uzunluk ölçüsüdür.

19 Terbi'-i Zirâ : Zirâkare.

ne mâkul genişlik ve derinlikte hendek kazdırılarak, bu hendeğin önüne de şaranpolar²⁰ dizdirilmiştir²¹. Kale binasının dört köşesine birer tabya ve muhtelif cihetlere açılan 4 adet kapı inşa olunurken, kale içerisinde de Câmî, Hammâm, Muhafız Sarayı, Cebehâne, Tophâne, Azap Ağası, Yerli Topçu Ağası, Çorbacı ve Kâtip Konakları ile Fırın, Mutfak, Kiler, Ahır ve Karakolhaneler yer almıştır.

Abaza Beyi Arslan Bey'in Taktîri

Mimar Mehmed Ağa ve Hassa Mimarlarından Yakub Halife'den başka Abaza Beyi Arslan Bey de, İstanbul'a gönderdiği bir taktîrle Faş kalesinin vaziyeti ve malzeme tedariki hususlarında bazı açıklamalarda bulunmuştur. Arslan Bey'in bildirdiğine göre kale inşaatı için gerekli olan taş, Batum ile Faş arasında ve deniz kenarında bulunan eski kalelerden temin edilebilir. Faş'a birbuçuk saat uzaklıktaki harap ve lüzümsüz olan bu kaleler yıktırılıp gemilerle taşınırsa, ihtiyaç duyulan taşı bu sûretle temin etmek mümkün olacaktır. Ayrıca Faş'a 160 mil mesafede olan Batum'da da bol miktarda taş bulunduğundan, gerekirse oradan temin edilebilir. Taş malzemesinin olmayışına karşılık, kereste için lâzım olan ağaç, bol miktarda ve yakın civarda bulunmaktadır. Bu sebeple kereste naklinde arabaya bile ihtiyaç yoktur. Fakat, hâli hazırda Faş'da kimse bulunmadığından, kale inşasında hizmetleri gerekli olan neferat, Gönye Sancağı'ndan getirilebilir. Zirâ orası meskûn bir yer olmasının yanı sıra, bol miktarda ırgadı bulunduğundan, fermân olunursa gelip hizmet ederler, diye bildirmiştir²².

1724 SENESİ FAALİYETLERİ

Kale İnşaatına Başlanması

23 Aralık 1723 tarihinde Faş Kalesi Binâ Emîni Eihac Mehmed Ağa'ya gönderilen fermanla, kale binasının metin ve müstahkem bir şekilde ve kârgir duvar olarak yeniden yapılmasına, 1724 senesi

20 Şaranpo : Kazıklarla yapılmış set, bölme.

21 BA, MAD. nr. 5340 s. 692.

22 BA, MAD. Aynı defter, s. 691.

Mart'ıyla birlikte başlanması emredilmiştir²³. Bu maksatla, gerek istihdam olunacak amelenin yevmiyelerini ve gerekse kullanılacak malzemenin masraflarını karşılamak üzere 36.477,5 kuruş tahsis olunarak, Binâ Emîni'ne teslim edilmiştir. Bedenen hizmet gören desterci ve burgucu gibi sanatlarında usta olan neferat İstanbul'dan gönderilirken, amele ve ırgadlar da Trabzon, Gönnye, Batum, Gümüşhane ve Erzurum tarafından temin edilmiştir. Kullanılan malzemenin bir kısmı Cebehâne-i Âmire'den karşılanırken, diğer kısmı başta İstanbul olmak üzere sâir mahallerden satın alınarak Faş'a gönderilmiştir.

İlk Hazırlıklar

Kalenin inşasına başlanabilmesi için öncelikle taş, kireç ve ağaç malzemesinin kullanılmaya hazır bir hale getirilmesi icab ettiği için, diğer amele gelmeden önce taş kırıcılar, kireç yakıcılar ve baltacılar Faş'a gönderilmişlerdir. Arhavi Nahiyesi'nin Hopa mahalinden gemilerle nakledilen taş kırılmış, kireç yaktırılmış, ağaç malzemesi de yakın civarda bulunan ormanlık bölgelerden temin edilmiştir. İskele, Postuvan ve Hatıllık için 15.000 aded ağaç kesilirken, Şaranpoların yapımında kullanılmak üzere altışar zirâ uzunluğunda 15.000 ağaç kazık hazırlanmıştır. Hizmetleri lüzümlü olan ameleyi toplamak için Trabzon'a gönderilen Mübâşir'den başka, kalenin yapımına nezaret etmek ve çalışmalarından mesûl tutulmak üzere Elhac Mehmed Ağa da Binâ Emîni tayin olunmuştur. Ayrıca, Faş kalesi Kadılığı'na Mevlânâ İbrahim Efendi ve Muhafızlığına da Vezir Mirza Mehmed Paşa getirilmişlerdir²⁴.

Neferat Temini

San'atlarında usta olmak şartıyla Gümüşhâne Emîni İsmail Ağa ve Gönnye Sancağı Mutasarrıfı vasıtasıyla Erzurum, Trabzon, Gönnye, Batum ve Gümüşhâne'den toplanarak ücretleri üçer aylık olarak hesaplanıp, birer aylık ücretleri kendilerine peşinen verilen amelenin miktarı şu şekildedir: 200 nefer duvarcı, kalfalarıyla beraber 245

23 BA. MAD. Aynı defter, s. 692.

24 BA. MAD. Aynı defter, aynı yer.

nefer taş kırıcı, mahallinde dağdan ağaç kesmek üzere 150 nefer bal-tacı, kalfalarıyla beraber 30 nefer kireç yakıcı, kalfalarıyla birlikte 15 nefer sepetci ve 350 nefer ırgad. Aynı hususla ilgili olarak İstanbul'dan da 4 nefer duvarcı kalfası, 2 nefer destereci, 2 nefer burgucu, 2 nefer fıçıcı, 4 nefer bıçkıcı, 3 nefer kömür yakıcı, 2 nefer su bulucu, 1 nefer kalfasıyla birlikte 6 nefer lâğım kazıcı, 1 nefer kalfası da dahil olmak üzere 19 nefer neccâr ve yine 1 nefer kalfasıyla beraber 9 nefer taş yonucu, Hassa Mimar başı ve Su Nâzırı marifetiyle gemi-ye yükletilerek Faş'a gönderilmişlerdir²⁵. Trabzon, Gönnye, Batum, Erzurum ve sâir mahallerden temin olunan hizmetliler için 2.701.800 akçe ve İstanbul'dan gönderilenler için de 252.600 akçe olmak üzere toplam 2.954.400 akçe tahsis olunmuştur²⁶.

Öküz Arabası Yapımı ve Tekerlek Nakli

Kale mahallinde taş, kireç ve kereste naklinde kullanılmak üzere öküz arabasına ihtiyaç duyulduğundan, bu arabalar için gerekli olan 400 aded tekerlek Vize, Kırkkilise ve Pınarhisarı'nda yaptırılmıştır. Faş'da yapılması kararlaştırılan 100 aded arabaya nümüne olması cihetiyle 10 aded öküz arabası da yine aynı bölgelerden temin edilmiştir. Faş mahallinde öküz arabalarını yapacak olan 15 nefer araba ustası da, hazırlanan öküz arabaları ve araba tekerlekleri ile birlikte Bergos (Burgaz) iskelesine nakledildikten sonra, gemi ile Faş'a götürülmüşlerdir. Nümüne arabalar esas alınarak, dingil ve sâir parçaları Faş'da tamamlanan 100 aded öküz arabası, dört tekerlekli olarak araba ustalarına yaptırılmıştır. Bu arabaları sürmek için Gönnye, Batum ve Trabzon taraflarından 150 nefer araba sürücüsü tedarik edildiği gibi, aynı arabalara koşulmak için de, beher çifti onbeşer kuruştan 200 çift öküz satın alınmıştır (14 Ocak 1724)²⁷.

Tonbaz²⁸ Sefine Yapımı

Faş kalesinin inşasında yakın bölgelerden yapılan nakliyat için öküz arabaları kullanılırken, deniz tarafından yapılan taşımalarda

25 BA. MAD. Aynı defter, aynı yer.

26 BA. MAD. Aynı defter, s. 691.

27 BA. MAD. Aynı defter, s. 693.

28 Tonbaz : Yelkenli, güvertesiz, altı düz, ikişer demirli ve kürekleri bulunan ve daha ziyâde nehirlerde kullanılan bir kayık çeşididir. (İdris Bostan, XVII. Asırda Tersâne-i Âmire, İstanbul 1985, s. 148. Basılmamış Doktora Tezi).

da gemilerden istifade edilmiştir. Bilhassa taş naklinde kullanılmak maksadıyla, Sinop Çay-Ağzı'nda kalyonlar inşasına memur bulunan Cânım Hoca Mehmed Paşa'ya 20 aded Tonbaz sefine yapması emredilmiştir. 4 Ocak 1724 tarihinde gönderilen fermanda, acele olarak yapılması istenen gemilerin içlerine sûtûn²⁹, seren³⁰ ve sâir mühimmatıyla birlikte mürettebatını da koyarak, Mart ayı başlarında Faş kalesi Binâ Emîni Elhac Mehmed Ağa'ya teslim etmesi bildirilmiştir³¹. Yine kalenin inşasında kullanılmak maksadıyla, kâfi miktardaki kayıkların tutulup Faş'da hazır edilmesi ve navlunlarının da Trabzon Gümrüğü malından ödenmesi hususunda Trabzon Mütesellimine, Kadısına, Gümrük Emînine ve Gümüşhâne Gümrük Emîni Keskin İsmail'e emirler gönderilmiştir³².

Taş Nakli

Kârgir bina olarak yeniden yapılan Faş kalesinin inşasında en fazla taş malzemesine ihtiyaç duyulduğundan, taş naklinde kullanılmak üzere Tonbaz sefine yapması için Cânım Hoca Mehmed Paşa vazifelendirilmişti. Temin olunan gemiler vasıtasıyla kale inşaatında kullanılan taş, Arhavi Nahiyesi'nin Hopa mahallinden getirilmiştir. Her ne kadar Abaza Beyi Arslan Bey, Hopa'dan yakın olan ve Batum-Faş arasında bulunan eski ve harap kalelerin taşlarından istifade edilebileceğini bildirmişse de, bu fikir itibar görmemiştir. Taş nakli için Giresun ile Gönnye arasında bulunan iskelelerin kayıkları da kullanılmıştır. 14 Şubat 1724 tarihinde Giresun - Gönnye sahil hattındaki iskelelerin kadılarına gönderilen emirlerde, istiâb haddi 200 - 400 kıyye arasında bulunan kayıkların Hopa'da hazır bulundurulması ve kale binası tamamlanıncaya kadar Faş'a kireç, taş ve moloz nakletmeleri istenmiştir³³.

29 *Sûtûn* : Gemilerin güvertelerinden yukarı doğru dikilen ve topukları bazı gemilerde omurga, bazı gemilerde de güvertelerinden herhangi biri üzerinde bulunan yuvalara bindirilen ve eğilmemesi için çarmık ve diğer halatlarla baştan, kıştan ve yanlardan bağlanan direklerdir (İdris Bostan, *Aynı tez*, s. 188).

30 *Seren* : Direkler üzerinde yelken açmak ve işaret kaldırmak üzere yatay olarak bağlanmış gönderlerdir (İdris Bostan, *Aynı tez*, aynı yer).

31 *BA. MAD.* nr. 5340, s. 695.

32 *BA. MAD. Aynı defter*, Aynı yer.

33 *BA. MAD. Aynı defter*, s. 695.

Mühimmat ve Yiyecek Temini

Kale inşaatı için gerekli olan mühimmatın bir kısmı Cebehâne-i Âmire'den verilirken, diğer kısmı da yine İstanbul'dan, fakat satın alınmak suretiyle temin edilmiştir. 1724 senesinde Faş'a gönderilen malzeme ve mühimmatın cins ve miktarı şöyledir³⁴: 400 kantar Mismâr³⁵, 100 kantar Kurşun, 800 kantar Âhen-i Hâm³⁶, 10 kantar Çelik, 10 kantar Kurşun-ı Tahta³⁷, 10 kantar Revgan-ı Bezir³⁸, 10 kantar Revgan-ı Zeyt³⁹, 10 kantar Fitol-i Mısıri⁴⁰, 200 kantar Barut, 5 kıyye Kinnab⁴¹, 800 adet Garar-ı Seklem⁴², 1.000 adet Ağızları Çelikli Balta, 8.000 adet Ağaç Kürek, 4.000 adet Resen-i Ihlâmur⁴³, 800 adet Lâğımçı Kazması, 500 adet Koğa-i Çam⁴⁴, 50 adet Temür Tarak, 30 adet Burgu-i Lâğım⁴⁵, 400 adet Külüng-i Ferhâdi⁴⁶, 1.000 adet Kabza-i Kazma, 1.000 adet Kabza-i Balta, 2.000 adet Urgan-ı Sâlâr⁴⁷, 10.000 adet Tobra⁴⁸, 200 adet Âhen Çekiç, 400 adet Âhen Kürek, 50 adet Âhen Küskü⁴⁹, 50 adet Varyoz⁵⁰, 10 adet Bıçkı-i Kebir, 10 adet Bıçkı-i Hazar⁵¹, 20 adet Destere-i Kebir, 15 adet Destere-i Orta, 20 adet Destere-i Sagir, 2 adet Kovanlı Kebir Kilib, 3 adet Kovanlı Orta Kilib, 15 adet Makara-i Kebir, 25 adet Makara-i Orta ve 30 adet Makara-i Sagir.

34 BA. MAD. Aynı defter, s. 689.

34 Mismâr : Çivi.

36 Âhen-i Hâm : Ham Demir.

37 Kurşun-ı Tahta : Tahta kalıplar haline getirilmiş kurşun.

38 Revgan-ı Bezir : Bezir Yağı.

39 Revgan-ı Zeyt : Zeytin Yağı.

40 Fitol-i Mısıri : Mısır Fitolü.

41 Kinnab : İnce Sicim.

42 Garar-ı Seklem : Kıl veya yün ile dokunmuş büyük çuval.

43 Resen-i Ihlâmur : Halat (?)

44 Koğa-i Çam : Çam Kova.

45 Burgu-i Lâğım : Lâğım Burgusu.

46 Külüng-i Ferhâdi : Sivri ve uzun demirli taşçı kazması.

47 Urgan-ı Sâlâr : Urgan (?)

48 Tobra : Torba.

49 Âhen Küskü : Taş kırmaya ve duvar delmeye yarayan, bir ucu sivri ağır demir sopa.

50 Varyoz (Varyos) : 30-40 okkalık büyük Demir Çekiç.

51 Bıçkı-i Hazar : Tahta ve kereste biçmek için kullanılan ve su ile hareket eden büyük Bıçkı.

Faş kalesine Binâ Emîni tayin olunan Elhac Mehmed Ağa'ya 17 Mart 1724 tarihinde 150 kuruş harcırah verildiği gibi, bina hizmetinde bulunacağı 100 gün için de, 400 kuruş tahsis edilmiştir. Ayrıca kendisine, her gün için 2 kıyye Et ve 6 çift Ekmek verilmesi kararlaştırılmıştır⁵². Bedenen hizmet gören neferat için tahsis olunan 500 kile Mercimek, 3.000 kile Sâde Yağ, 2.000 kile Buğday, 3.000 kile Un, 3.000 kantar peksimed ve diğerleri, gemilere yükletilerek Faş'a gönderilmiştir⁵³.

Gürcü Meliklerine Hediye

Batı Gürcistan toprakları içerisinde bulunan Faş'da metin ve müstahkem bir kale binasının yapılmasını Gürcülerin şüphe ile karşılayacakları tabii idi. İşte bu yüzden, hem iyi münasebetleri devam ettirmek ve hem de yardımlarını görmek maksadıyla, Binâ Emîni Elhac Mehmed Ağa kale mahalline giderken Gürcü Meliklerine de çeşitli hediyeler götürmüştür. İstanbul'da Bâzergânbaşı Elhac Hüseyin Ağa tarafından âlâsından satın alınan ve 11 Şubat 1724 tarihinde meliklere takdim olunan hediyeler şunlardır: Açık-baş, Dadyan, Güril, Acara ve Abaza Meliklerinin her birine birer top Al Çuka kablı Nafe⁵⁴ Kürk, birer top Dibâ⁵⁵ Donluk ve birer top Telli Hatâyî⁵⁶. Ayrıca 25 nefer Gürcü Tavatlarına⁵⁷ birer top Al Çuka Kerrâke⁵⁸ gönderilmiştir⁵⁹.

Elhac Mehmed Ağa hediyeleri takdim ettikten sonra melikler, kale inşaatının tamamlanması hususunda ellerinden gelen yardımları esirgemeyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine, Açık-baş, Dadyan ve Güril Meliklerine, Baş-rahiplerine, Abaza Beyi'ne ve maiyetindekilere kurdurulmak üzere çadır ve çergeye⁶⁰ ihtiyaç duyulduğunu belirten Mehmed Ağa'ya; 5 aded Sekbân Çergesi, 5 aded İki

52 BA. MAD. nr. 5340 s. 704.

53 BA. MAD, nr. 1478 s. 75.

54 Nafe : Tilki ve sair hayvanların karnı kısımlarından çıkarılan bir çeşit kürk.

55 Dibâ : Ağır dokuma ipekli kumaş.

56 Hatâyî : İpek ve kılardanla dokunmuş sert bir kumaş.

57 Tavat : Gürcü asilzâdesi.

58 Kerrâke : Yünden ve softan yapılan bir çeşit cübbe.

59 BA. MAD. nr. 5340 s. 705; BA. MAD. nr. 1478 s. 75.

60 Çerge : İki direkli hafif çadır.

Katlı Çadır, ekmek pişirmek için 2 adet Ekmekçi Fırını ve 2 adet Ulûfeli Mehter neferi gönderilmiştir (1 Nisan 1724). Fakat Binâ Emîni'ne yazılan emirde, Gürcülerin vazifelerinin sona ermesiyle birlikte, Mehterhâne'den verilen bu malzemelerin iâde edilmesi hususu, sıkı sıkı tenbih olunmuştur⁶¹

Her ne kadar Gürcülerden yardım edeceklerine dâir söz alınmış ve iyi münasebetler tesis edilmişse de, Faş mahallinin Abaza bölgesine yakın olması sebebiyle, bir kısım eşkiyanın saldırılarına mâruz kalınabilirdi. Bu kabil hareketlere mâni olunması ve çalışmaların arzu edilen bir şekilde yürütülebilmesi için, bazı tedbirlerin önceden alınması istenmiştir. 14 Şubat 1724 tarihinde Gönye Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Paşa'ya, ve Faş kalesi Binâ Emîni Elhac Mehmed Ağa'ya gönderilen emirlerde, kale binasına başlanmadan önce etrafına çepeçevre şaranpoların dizdirilmesi ve hendeğinin açılması tenbih edilmiştir. Böylece kale mahalli, yapılması muhtemel saldırılara karşı daha kolay muhafaza edilmiş olacaktı. Yine, aynı hususla ilgili olarak, Mustafa Paşa'nın kapısı halkıyla beraber mahallin muhafazasına bakması ve ticaret maksadıyla gelen Gürcülere, iyi bir şekilde muamele etmesi emredilmiştir⁶².

Kışlak Yapımı

Faş kalesinin inşaatında hizmet görmek üzere gelen Dergâh-ı Âlî yeniçeri ortalarının kışlakları bulunmadığı için, bu durum bir arzuhal ile daha önceden İstanbul'a bildirilmiştir. 21 Ekim 1723 tarihinde Binâ Emîni'ne gönderilen fermanla, kale hizmetinde bulunan yeniçerilere gereği gibi bir kışlak binası yaptırarak, masraflarının da kendi yedinde bulunan «emvâl-i mîrî»den karşılaması emredilmiştir⁶³.

Faş Nehrinin Mecrasının Değiştirilmesi

Kalenin inşası için yapılan nakliyatın büyük bir kısmı gemilerle sağlanırken, gemi seyrine müsait olmaması sebebiyle, Faş nehrinden istifa edilememektedir Halbuki gemiler Faş boğazından içeriye kadar girebilseler, malzeme ve mühimmat naklinde büyük bir kolaylık te-

61 BA. MAD. nr. 5340 s. 705.

62 BA. MAD. Aynı defter, s. 700.

63 BA. MAD. Aynı defter, s. 708.

min edilmiş olacaktır. Zâten daha önce, gemilerin seyredemediği Faş nehrinin yatağını Dadyan Yevan (İvan) 20 kulaç öteye taşıtınca, iki kola ayrılan suyun derinliği azalmış ve değil gemilerin, yüklü kayıkların geçmesi bile zorlaşmıştır.

23 Aralık 1723 tarihinde Gönye Sancağı Mutasarrıfı'na ve Faş kalesi Binâ Emîni'ne gönderilen fermanla, Dadyan'ın sonradan açtığı su yolunun kapatılarak, suların eski mecrasına döndürülmesi ve nehirde seyr-i sefâin imkânının sağlanması istenmiştir⁶⁴. Bunun üzerine, Canım Hoca Mehmed Paşa'nın Sinop'da yaptırıp gönderdiği Tonbaz sefinelerden 5 tanesi, bu maksatla kullanılmıştır. Hopa ve Soğucak neferatıyla birlikte «sefâin-i mîriye»den vukuf sahibi olanlar, büyük sandıklar yaptırdıktan sonra içlerine kum ve çakılla doldurarak suya batırmış ve Faş nehrinin Dadyan tarafından açtırılan mecrasını kapatmışlardır. Bu şekilde eski haline dönen nehir, gemilerin geçişlerinde ve dolayısıyla nakliyat işlerinde büyük bir kolaylık sağlamıştır (11 Kasım 1724)⁶⁵.

1724 senesinde Faş kalesinin inşası için yapılan faaliyetler, yukarıda anlatılmaya çalışıldığı gibidir. Her ne kadar gönderilen emirlerde «kal'a-i mezbûrenin işbu sene-i mübâreke de itmâm ve tekmîl ettirilmesi» istenmişse de, bilâhare göreceğimiz gibi, yapılan çalışmalar 1729 senesine kadar devam edecektir. Kale inşaatının altı sene gibi uzun bir süre devam etmesine sebep olarak, Faş'ın İstanbul'a olan uzaklığını ve yapılan nakliyatlarda daha ziyade gemilerin kullanılması yüzünden, çalışmaların «Deryâ Mevsimi»ne münhasır kalışını, söyleyebiliriz. Bu sebepledir ki, deniz yolu ile yapılan nakliyatların durduğu aylarda kara yolundan istifade edebilmek için Faş-Trabzon arasındaki yolun temizlenip genişletilerek geçişe müsait bir hale getirilişini, 1726 senesi içerisinde yapılan çalışmalarda göreceğiz.

64 BA. MAD. Aym defter, s. 724.

65 BA. MAD. Aym defter, aynı yer.

1725 SENESİ FAALİYETLERİ

Amele Temini

1724 senesinde yapımına başlanan Faş kalesi için ihtiyaç duyulan sanatlarında usta 236 nefer amele seçilip, kefilleri alındıktan sonra 7 Nisan 1725 tarihinde İstanbul'dan gönderilmişlerdir. Cebe-hâne-i Âmire'den verilen demir, kurşun ve tobradan başka satın alınan çivi ve sâir mühimmat ile birlikte temin edilen ameleler, Sohum kalesine giden mîrî kalyonlara yükletilerek, Faş'a götürülmüşlerdir. Gönderilen amelenin üçer aylık ücretleri ve harcırahları olan 8.460 kuruş da Mehmed Ağa'ya teslim edilerek, kale hizmetinde buldukları sürece kendilerine vermesi istenmiştir⁶⁶.

Yiyecek Tahsisatı

Faş kalesinin hizmetinde bulunan dörder kıt'a Firkate ve Kancabaş kaptanları ve levendleri için gerekli olan Peksimed'in önce, Trabzon Anbarı'nda bulunan Mîrî Peksimed'lerden verilmesi kararlaştırılmışsa da, Trabzon iskelesinden yapılan nakliyatın güçlüğü sebebiyle bu düşünceden vazgeçilmiştir. Daha sonra Tersâne-i Âmire'den verilen 489,5 kantar 10 okka Peksimed, Tersâne-i Âmire Kethüdâsı Musa Paşa tarafından gemi kaptanlarına teslim edilerek, Faş Kadısı Mevlânâ İbrahim Efendi'ye gönderilmiştir⁶⁷. Yine kalede hizmet gören amele, kapıkulu ve yerli neferatı için de, bu defa Trabzon iskelesinde mevcut zahîreden 6.000 kile Dakik⁶⁸ ve 1.000 kantar Peksimed tahsis olunmuştur. İstanbul'dan gönderilen Mübâşir'den başka Trabzon Kadısı'na, Mütessellimine, Anbar ve Gümrük Emînlere yazılan mufassal emirlerde, belirtilen miktardaki Dakik ve Peksimed'in ölçülüp tartıldıktan sonra tutulan gemilerle Faş'a nakledilmesi ve orada, vefat eden Elhac Mehmed Ağa'nın yerine Binâ Emîni tayin olunan Abdullah Ağa'ya teslim edilmesi istenmiştir. Erzak naklinde kullanılan gemilerin navlunlarının Trabzon Gümrüğü malından ödenmesi ve Abdullah Ağa'ya teslim edilen erzak mukabilinde kendisinde senet alınması hususları da ayrıca belirtilmiştir (9 Nisan

66 BA. MAD. Aynı defter, s. 722.

67 BA. MAD. Aynı defter, s. 726.

68 Dakik : Un.

1725)⁶⁹ Kale inşaatında çalışanlar için lüzümlü olan ekmeğin başka mahallerden temin edilmesi mümkün olmadığından, 20 Haziran'da Trabzon Anbarı'ndan 9.000 kile Dakik daha alınarak, gemilerle Faş'a nakledilmiştir. 1 Ağustos'da Faş kalesi Binâ Emîni'ne ve Muhafızına gönderilen emirde, ameleye «Mîrî Dakik»den yevmiyye 20 akçelik ekmeğe verildiği hatırlatılarak, ihtiyaç duyulan ekmeğin başka yerlerden temininin mümkün olmaması sebebiyle, ne kadar lâzım gelirse orada pişirilip verilmesi, verilen ekmeğe mukabil ücret alınmaması ve bu hususta kimseye zarûret çektirilmemesi istenmiştir⁷⁰.

Kale inşaatında çalışanlar için gönderilen Dakik ve Peksimed'den başka, Hazîne-i Âmire'den verilen 7.500 kuruş Abdullah Ağa'ya teslim edilerek, sâir masrafları için harcanması ve gece - gündüz çalışarak, kış bastırmadan önce kale binasının tamamlanması emredilmiştir⁷¹.

Faş - Tiflis Yolu

11 Kasım 1725 tarihinde, Faş nehrinin sonradan açılan mecrası kapatılarak eski vaziyetine döndürülmüş ve gemilerin geçişine müsait bir hale getirilmişti. Bu defa da Faş ile Tiflis arasındaki yolun temizlenip genişletilerek, geliş - gidişe imkân verecek bir duruma getirilmesi istenmektedir. Zirâ, uzun zamandır kendi haline bırakılan ve ihmal edilen yol, artık nakliyat yapılamayacak bir duruma gelmiştir. Bu yolun hizmete açılması o civarda yaşayan ahalinin yapabileceği işlerden olmadığı için, Ümerâ-yı Deryâ sefinelerinin esirleriyle veya başka mahallerden temin edilebilecek ameyleyle, hangisi daha kolay ise o şekilde hareket edilerek çalışmalara başlanması için, 19 Nisan'da Faş Muhafızı Mirza Paşa'ya ve Binâ Emîni Abdullah Ağa'ya emirler gönderilmiştir. Gönderilen emirlerde ayrıca, Faş nehrinin mecrasının da gereği gibi temizletilerek, gemilerle yapılan zahîre ve mühimmat nakline mâni olabilecek her türlü engelin ortadan kaldırılması istenmiştir⁷². Böylece, Faş nehri içlerine kadar gemilerle taşınan malzeme, oradan da kara yolu ile kolay bir şekilde Tiflis'e nakledilmiştir.

69 BA. MAD. Aynı defter, aynı yer.

70 BA. MAD. Aynı defter, s. 729.

71 BA. MAD. Aynı defter, s. 721.

72 BA. MAD. Aynı defter, s. 724.

Malzeme ve Mühimmat Temini

1725 senesi için Cebehâne-i Âmir'e'den Sercebe Hüseyin Ağa vasıtasıyla verilen ve 16 Mart - 8 Ağustos tarihleri arasında Faş'a nakledilen malzeme ve mühimmatın cins ve miktarı şu şekildedir⁷³: 7.040 kıyye Mismâr, 1.408 kıyye Âhen-i Hâm, 59 kıyye Çelik, 67 kıyye Kırşun-ı Tahta, 15,5 kıyye Kırşun-ı Külçe, 93,5 kıyye Katran, 332 Zift, 73 kıyye Revgan-ı Bezir, 89,5 kıyye Revgan-ı Zeyt, 93 aded Kazma-i Âhen, 81 aded Balta-i Hatab⁷⁴, 10 aded Âhen Kürek, 42 aded Külüng-i Ferhâdî, 4 aded Çapa-i Âhen, 5 aded Varyoz, 5 aded Küskü-i Âhen, 16 aded Kama-i Âhen, 360 aded Yaprak Âhen⁷⁵, 2 aded Gelberi-i Âhen⁷⁶, 1 aded EĞe-i Âhen, 10 aded Tarak-ı Taşçı, 3 aded Çatal Çekiç, 309 aded Urgan-ı Sâlâr, 215 aded Resen-i İhlamur, 133 aded Koğa-i Çam, 1.381 aded Tobra, 485 aded Kabza⁷⁷, 6 aded Kabara-i Âb⁷⁸, 5 aded Oturtma-i Âb⁷⁹, 12 aded Çuval-ı Seklem, 4 aded Mitraka⁸⁰, 3 aded Makara, 89 aded Ağaç Kürek, 2 çift Âsiyâb-ı Dest⁸¹.

Aynı sene içerisinde bina olunan Ahmed Paşa Sarayı'nın yapımında kullanılan malzemenin cins ve miktarı da şöyledir⁸²: 10 Aded Keçe, 2 aded Sünger, 5 aded Tobra, 10 aded Resen-i İhlamur, 4 aded Urgan-ı Sâlâr, 100 aded Mismâr-ı Kayık⁸³, 1 aded Lenger-i Kayık⁸⁴, 5 kıyye Revgan-ı Zeyt, 5 kıyye Zift ve 2 kıyye Üstübü⁸⁵.

73 BA. MAD. nr. 1362 s. 2.

74 Balta-i Hatab : Odun Baltası.

75 Yaprak Âhen : İnce levha şeklinde kesilmiş demir (?).

76 Gelberi-i Âhen : Herhangi bir şeyi çekmeye yarayan muhtelif şekillerdeki âlet.

77 Kabza-i Mütenevvia : İnşaat malzemesi için muhtelif boylarda kabza.

78 Kabara-i Âb : Madenî Su Kabı.

79 Oturtma-i Âb : Mana verilemedi.

80 Mitraka : Demirci Çekiçi.

81 Âsiyâb-ı Dest : El Değirmeni.

82 BA. MAD. nr. 1362, s. 2.

83 Mismâr-ı Kayık : Kayık Çivisi.

84 Lenger-i Kayık : Kayık Demiri.

85 Üstübü : Ziftlenecek veya boyanacak tahtaların, kayık ve gemi teknelerinin araklıklarını su geçirmemesi için doldurmak üzere kullanılan keten, kenevir veya bozuk halat parçaları.

1726 SENESİ FAALİYETLERİ

Amele Temini

2 Ocak 1726 tarihinde Mirza Mehmed Paşa'ya ve Abdullah Ağa'ya yazılan emirde, kalenin inşaatı için gerekli olan amele ve mühimmatın defterlerinin tutularak, İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir⁸⁶. Tutulan defterlere göre 100 nefer duvarcı, 20 nefer kireç yakıcı, 3 nefer kiremidci, 3 nefer tuğlacı, 8 nefer nakkaş, 2 nefer fıçı, 4 nefer sepetci, 6 nefer tahtacı ve 140 nefer amele temin edilerek, gemilerle Faş'a gönderilmişlerdir. 16 Mart'a kadar kale mahallinde hazır edilen amelenin 90 günlük ücretleri ve harcırahları da, Mimar tayin olunan Marpol-zâde Mustafa Paşa'ya teslim edilmiştir⁸⁷. İstanbul'dan gönderilenlerden başka ihtiyaç duyulan 40 nefer baltacı da Trabzon, Gönve ve Batum Sancaklarından temin edilerek Melekse⁸⁸ kayıklarıyla Faş'a nakledilmişlerdir. Binâ Emîni Abdullah Ağa'ya 19 Mart tarihinde gönderilen diğer bir emirde de, masrafları Trabzon Gümrüğü malından karşılanacak olan baltacıların her birine yevmiye 30 kuruş tahsis olunması ve bina hizmetinde buldukları sürece, ücretlerinin kendisi tarafından verilmesi istenmiştir⁸⁹. Yukarıda belirtilenlerden başka, Erzurum taraflarından toplanan 100 nefer rençberân ile birlikte 140 nefer amele de, aynı maksatla Faş'a gönderilmişlerdir⁹⁰.

Mühimmat Temini

Kale binası içerisinde inşa olunan Câmî-i Şerif ve Hammam için gerekli olan malzeme, İstanbul'dan temin edilerek gemilerle Faş'a gönderilmiştir. 1726 senesi için temin olunan malzemenin cins

86 BA. MAD. nr. 5340, s. 752.

87 BA. MAD. Aynı defter, aynı yer.

88 Melekse : Çoruh nehri kenarında yetişen Kaba Kavak ağacından üç parça olarak yapılan ve kenarlarının kamyş ve sazlarla örülü olması sebebiyle Kara Deniz'in fırtınalarına karşı koyabilecek özelliğe sahip olan bir gemi çeşididir (Henry ve Renee Kahane-Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*, Urbana 1958, s. 545).

89 BA. MAD. nr. 5340, s. 756.

90 BA. MAD. nr. 1478, s. 75.

ve miktarı şöyledir⁹¹: Kale kapılarına filomen için 250 aded Demir, 2.400 aded Dirhem-başı Mismâr, 200 Divarcı Çekici, 200 aded Âhen Tarak, kabzasıyla birlikte 100 aded Külüng-i Ferhâdî, 20 aded Âhen Varyoz (kısa), 60 aded Âhen Varyoz (uzun), 30 aded Eġe-i Âhen, 15 aded orta boy Destere, 15 aded küçük boy Destere, 30 aded Yonucu Baltası, 30 aded Fırça, 6 aded Tûc Makara, takımlarıyla beraber 5 aded Kandil, Câmî-i Şerîf için 4 aded Şamdan, Hammam için 500 aded Debe Camı, 500 aded Künk⁹², 150 aded Boya Çömlekleri, 30 aded Boyacı Fırçası, Hammam muslukları için 36 aded Lüle, Câmî-i Şerîf ve Hammam için 15 X 2 zirâ ölçüsünde 25 aded Demir Pencere, 1.000 aded Resen-i İhlâmur, 50 çift Kalem, 2 kıyye Rıh⁹³, 3 kıyye Mürekkeb, 10 deste Kâġıd-ı İstanbûlî, 10 deste Hâşebî Kâġıd⁹⁴, 10 çift Ortanca Cam, 20 kıyye Sülüġen⁹⁵, 20 kıyye Cengârî⁹⁶, 20 kıyye Sarı Boya, 220 kantar Mismâr, 7 kantar Kinnâb, 10 kantar Revgan-ı Bezîr, 5 kantar Revgan-ı Zeyt, 0,5 kantar Revgan-ı Neft, 30 kantar Keten, 10 kıyye Aşî Boyası⁹⁷, 20 kantar Kurşun-ı Tahta, 8 kıt'a Temür Tob (Koloborna).

Yukarıda belirtilenlerden başka aynı sene içerisinde gönderilen malzeme ve mühimmat da şu cins ve miktardadır⁹⁸: 3.317 kıyye Mismâr, 1.683 kıyye Âhen-i Hâm, 57,5 kıyye Çelik, 110,5 kıyye Kurşun-ı Külçe, 56 kıyye (4 aded) Kurşun-ı Tahta, 199,5 kıyye Katran, 184 kıyye Zift, 90 kıyye Barut-ı Siyâh, 38 kıyye Fîtil-i Mısrî, 1 kıyye Çiriş⁹⁹, 8 kıyye Keten-i Mısrî¹⁰⁰, 5 kıyye İsfidâc¹⁰¹, 7 kıyye Sakız-ı Çam, 43 aded Kazma-i Lâġım, 60 aded Balta-i Hatab, 3 aded Kürek-i Âhen, 14 aded Külüng-i Ferhâdî, 10 aded Çapa-i Âhen, 14 aded Varyoz-ı Âhen, 11 aded Küskü-i Âhen, 15 aded Kama-i Âhen, 26 aded Yaprak Âhen, 7 aded Eġe-i Âhen, 10 aded Tarak-ı Taşçı, 1 aded Çatal Çekiç,

91 BA. MAD. nr. 5340, s. 739 ve 752.

92 Künk : Toprak boru.

93 Rıh : Mürekkeple yazılan yazıyı kurutmak için kullanılan toz.

94 Hâşebî Kâġıd : Aġaç liflerinden yapılan bir kâġıd cinsi.

95 Sülüġen : Boya ve boya astarı yapımında kullanılan kırmızı kurşun.

96 Cengârî : Bakır pası tonundaki yeşil renk.

97 Aşî Boyası : Sarı veya kırmızı renk toprak.

98 BA. MAD. nr. 1362, s. 3.

99 Çiriş : Sarı zanbak köktü unundan yapılan yapıştırıcı mâcun.

100 Keten-i Mısrî : Lifleri iplik yapımından kullanılan bir çeşit bitki.

101 İsfidâc : Beyaz Kurşun.

312 aded Urgan-ı Sâlâr, 187 aded Resen-i Ihlâmur, 33 aded Koğa-i Çam, 87 aded Tobra, 883 aded Kabza-i Mütenevvîa, 4 aded Kabara-i Âb, 8 aded Oturtma-i Âb, 19 aded Garar-ı Seklem, 35 aded Sicim, 5 kıyye Kinnâb, 573 aded Ağaç Kürek, 30 aded Burgu, 1 aded Sivri Keser, 1 aded Oluklu Temür, 2 aded Temür-i Taşçı-i Kalem, 4 aded Matkab, 14 aded Çekiç, 10 aded Pây-ı Hınzır¹⁰², 1 aded Burgu-i Lâğım, 1 aded Işkı¹⁰³, 1 aded Yekdeste¹⁰⁴, 1 aded Destere, 1 aded Kalem-i Temür, 5 aded Tarak-ı Âhen, 10 aded Kargacık¹⁰⁵, 2 aded Kâvsâla¹⁰⁶, 2 aded Koğa-i Çam, 3 aded Törpü, 1 kıyye Terementin¹⁰⁷, 1 çift Meşk¹⁰⁸, 10 aded Keçe ve 15 top Astar.

Yine İstanbul'dan Câmî-i Şerîf için 40 kıyye Sülügen, 25 kıyye Cengârî, 20 kıyye Sarı Boya, 42 kıyye Revgan-ı Neft, 10 kıyye Taş Zırnıh¹⁰⁹, 10 kıyye Aşı Boyası ve 40 aded Boyacı Fırçası gönderilmiştir¹¹⁰. Ayrıca 29 Aralık 1726 tarihine kadar sâir mahallerden satın alınmak suretiyle, 90 kıyye Zırnıh, 60 kıyye Kızılık, 10 kıyye Izgara, 570 kıyye İsfidâc, 290 kıyye Kırmızı, 15 kıyye Lâciverd, 70 kıyye Hünkârî, 80 kıyye Sakız-ı Çam, 1,5 kıyye Zamk-ı Arâbi¹¹¹ ve 6 aded Kilid temin edilmiştir¹¹².

Faş - Trabzon Yolu

Faş kalesinin yapımı esnasında ihtiyaç duyulan zahire ve mühimmatın ekserisi Trabzon ve o havalideki kazalardan tedarik edilmekte olduğundan, Faş ile Trabzon arasındaki yol büyük bir öneme sahiptir. Fakat bu güzergâhın sarp ve taşlık bir özellikte olması, nakliyatın istenilen şekilde gerçekleşmesine imkân vermemektedir. Ayrıca, denizden yapılan nakliyatın kış mevsiminde durması ve çalışma-

102 *Pây-ı Hınzır* : Domuz Ayağı.

103 *Işkı* : Tahta ve deri kazımak için kullanılan iki ucu saplı eğri bıçak.

104 *Yekdeste* : Şimdiki planyalar türünden bir çeşit rende.

105 *Kargacık* : Tel bükmeğe yarayan kısıkaç.

106 *Kâvsâla* : Kösele.

107 *Terementin* : Yabancı fındık ve çam ağacından çıkartılan bir çeşit yağ.

108 *Meşk* : Su taşımak için kullanılan tulum.

109 *Taş Zırnıh* : Arsenik ile kükürt karışımı bir madde.

110 *BA. MAD.* nr. 1478, s. 10.

111 *Zamk-ı Arâbi* : Arap zamkı.

112 *BA. MAD.* nr. 1362, s. 3.

ların «Deryâ Mevsimi»ne münhasır kalması sebebiyle, kale binasının inşaatının tamamlanması gecikmektedir. Zâten bir sene sonra yapılacak çalışmalar için gerekli olan malzemenin bahar başlangıcına kadar hazırlanması zarûreti, kış mevsimi süresince çalışmayı icab ettirirken, yolların geçişe imkân vermemesi yüzünden, istenilen şekilde hazırlık yapılamamaktadır. Bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için, Trabzon'dan Gönve ve Batum'a kadar olan yolun sarp ve taşlık kısımlarının temizlenip, genişletilmesi icab etmektedir. Bu maksatla 11 Ocak 1726 tarihinde, yol üzerinde bulunan Kadılara, Yeniçeri Zâbitlerine, Serdârlarına ve Vilâyet Âyânlarına gönderilen emirlerde, 7 - 2 zirâ arasında bir genişliğe sahip olması gereken yolun dar yerlerinin genişletilmesi, kapalı kısımlarının açılması ve köprüye ihtiyaç duyulan nehir geçişlerinde köprü yapılması istenmiştir. Her mahallin ahali, sınırları içerisinde kalan yerleri imece usûlü ile çalışarak hizmete açacaklardır. Bu yolun kale inşaatı için taşıdığı öneme binâen, bu hususta ihmal gösterirlerse özürlerinin kabul edilemeyeceği ve ceza ile karşılık görecekları, gönderilen emirlerle ihtar edilmiştir¹¹³.

Sefine Temini

1726 senesinde Faş kalesinin inşası için gerekli olan malzeme ve özellikle taş, Melekse ve Şayka¹¹⁴ türünden gemilerle nakledilmiştir. İçlerine ihtiyaç nisbetinde neferat konularak, navlunları Binâ Emni tarafından karşılanan bu gemilerin 65 kıt'ası Trabzon'dan, 30 kıt'ası Gönve'den ve 16 kıt'ası da İstanbul'dan temin edilmiştir¹¹⁵. Ayrıca, kale binasının daha fazla geciktirilmemesi için Trabzon, Atina (Pazar), Ünye, Büyükliman, Sürmene, Balatna, Giresun ve Rize'deki iskelelerin kadılarına ayrı ayrı emirler gönderilmiştir. Taş naklinde kullanılmak üzere Trabzon'dan temin edilen gemilerin kaza ve nahiyelere göre dağılışı şöyledir¹¹⁶: Giresun kazasından 10 kıt'a Şayka,

113 BA. MAD. nr. 5340, s. 735.

114 Şayka : 17-33 zirâ arasında bir uzunluğa sahip olan, 3 topu bulunan ve daha çok Özi, Dinyeper ve Tuna nehirleriyle Kara Deniz'de, Osmanlılar ve Kazaklar tarafından kullanılan, altı düz ve enli bir harp gemisidir / (İdris Bostan, Aynı tez, s. 142).

115 BA. MAD. nr. 5340, s. 758.

116 BA. MAD. nr. 1478, s. 74.

Kütayis kazasından 3 kıt'a Melekse, Tirebolu kazasından 5 kıt'a Melekse, Sürmene kazasından 5 kıt'a Melekse, Of kazasından 5 kıt'a Melekse, Rize kazasından 5 kıt'a Şayka, Trabzon kazasından 2 kıt'a Melekse, Büyükliman nahiyesinden 3 kıt'a Melekse, Saltanatlımanı nahiyesinden 5 kıt'a Melekse, Yemre (Yomra) nahiyesinden 2 kıt'a Melekse, Ünye kazasından 15 kıt'a Melekse ve Görele kazasından 5 kıt'a Melekse.

Gürcü Beylerine Fermanlar

Faş kalesi inşaatının 1727 senesi içerisinde, tamamlanması için ihtiyaç duyulan malzeme ve mühimmatın bir kısmının, Gürcistan'ın Açık-baş, Dadyan ve Güril memleketlerinden temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu hususta Gürcü Meliklerine ve Faş Muhafızına gönderilen 15 Temmuz 1726 tarihli emirlerle, devletin mühim bir mes'ele si olan Faş kalesinin inşaatının kusursuz bir şekilde tamamlanması için ittifakla çalışarak, imkânları nispetinde yardımcı olmaları istenmiştir. Kendilerine gönderilen fermanlar mucibince hareket eden Melikler, Faş Muhafızı Mirza Mehmed Paşa ile haberleştikten sonra, temin edilmesi istenen malzemeyi kış günlerinde parça parça taşıyarak, 1727 senesinin bahar mevsimine kadar kale mahallinde hazırlamışlardır¹¹⁷.

Osman Paşa Tabyası

Faş kalesi içerisinde 4 aded tabya binasının yapılması kararlaştırılmıştı ki bunlar: Binâ Emîni Tabyası, Kethüdâ Paşa Tabyası, İsmail Paşa Tabyası ve Osman Paşa Tabyasıdır. 1726 senesinde kale inşaatına Mimâr tayin olunan Marpol-zâde Mustafa Paşa, maiyyetindeki 2 kıt'a Çekdiri gemi ve esirleriyle birlikte çalışarak, terbi' hesabıyla 4.608 zirâ kârgir duvar ördürmüştür. Mustafa Paşa'nın yaptırdığı çalışmalar içerisinde Osman Paşa Tabyası'nın tamamlanması da yer almaktadır Faş kalesinin Tiflis Kapısı bitişiğinde bina olunan tabya için 2.136 zirâ duvar örülmüş ve tabyanın üzerindeki Rihtım'ın uzunluğu 38 zirâ, genişliği 12 zirâ ve yüksekliği de 1 zirâ

olarak tamamlanmıştır. Yine aynı kapı tarafında yapılan Segirdim¹¹⁸ duvarı için de uzunluğu 64 zirâ, genişliği 4 zirâ ve yüksekliği 6 zirâ ölçüsünde duvar örülmüştür¹¹⁹.

1724 senesinde yapımına başlanan Faş kalesinin tabyaları, tabya hisariçeleri, segirdim duvarları, temel rıhtımları ve üzerine top dizilen rıhtımları için yekûn olarak 'terbi' hesabıyla 72.000 zirâ duvarın örülmesi hesaplanmıştı. Bu miktarın 26.141 zirâsı ve iki tabya binası, 1726 senesine gelinceye kadar tamamlanmıştır. 1726 senesinde de, Marpol zâde Mustafa Paşa tarafından, Osman Paşa Tabyası ile birlikte 4.608 zirâ duvar örülmüştür. Böylece, geriye kalan bir tabya binası ve 41.251 zirâ kârgir duvar da ,üç sene içerisinde tamamlanacaktır¹²⁰. 1726 senesi içerisinde yapılan çalışmalarda kullanılmak üzere, Hopa ve civar bölgelerden Melekse ve Şayka gemileriyle getirilen 52.877 çeki Binâ Taşı ve 18.973 çeki Kireç Taşı için 10.777,5 kuruş sarfedilmiştir¹²¹.

1727 SENESİ FAALİYETLERİ

Gürcü Meliklerine Hediye

Faş kalesinin inşasında yardımda bulunmaları için Abaza, Dadyan ve Güril Meliklerine, 15 Temmuz 1726 tarihinde emirler gönderilmişti. Gelen emirlere göre hareket eden Meliklerin yaptıkları yardımlarına mukabil olmak üzere İstanbul'dan satın alınan bazı hediyeler, Faş Muhafızı İbrahim Paşa vasıtasıyla 9 Mart 1727 tarihinde, kendilerine takdim edilmiştir. Gönderilen hediyelerin cins, aded ve tutarı şöyledir¹²²:

Gürcü Meliki Dadyan Yecan'a

Kürk	1 aded	80 kuruş
İngiliz Çukası Cepken	1 »	30 »
Hançer	1 »	80 »
Zerbân Kuşak	1 kıt'a	(Binâ Emîni'nden)

118 *Segirdim* : Kale bedenlerinde bulunan mahfuz yollar.

119 *BA. MAD.* nr. 5340, s. 760.

120 *BA. MAD. Aynı defter*, aynı yer.

121 *BA. MAD.* nr. 2699, s. 7.

122 *BA. MAD.* nr. 5340, s. 761.

Dadyan'ın Büyük Ođluna

Al uka Cepken	1 aded	30 kuruş
Telli Hâre Kaftan	1 »	40 »
içekli Kutnu Anteri	1 »	30 »
Zerbân Kuşak	1 kıt'a	(Binâ Emîni'nden)

Dadyan'ın Küçük Ođluna

İngiliz ukası Cepken	1 aded	30 kuruş
içekli Anteri Kaftan	1 »	40 »

Dadyan'ın Kethüdâsına

İngiliz ukası Cepken	1 aded	30 kuruş
Cepken ve Kutnu Anteri	1 »	30 »

Yine aynı Melik'in ilk önce Faş'a gelen elçisine 40 kuruş tutarında 1 aded Anteri Kaftan, Devlet-i Aliyye tarafına gelen elçisine 30 kuruş tutarında 1 aded uka Cepken ve 5 nefer Tavatlarına da 75 kuruş tutarında 5 aded Hil'at hediye olarak verilmiştir.

Gürcü Meliki Levan'a

Kürk	1 aded	80 kuruş
Hançer	1 »	60 »
Cepken	1 »	30 »
Ağır Hil'at	1 »	20 »

Levan'ın Kethüdâsına

Kürk	1 aded	80 kuruş
Cepken	1 »	30 »
Ağır Alaca	1 »	15 »

Ayrıca 3 nefer Tavata, 30 kuruş tutarında 1 aded Cepken ve 84 kuruş tutarında 7 aded Hil'at gönderilmiştir.

Malzeme ve Mühimmat Temini

1727 senesi için Faş kalesinin inşaatına gönderilen malzeme ve mühimmatın cins ve miktarı şu şekildedir¹²³: 932 kıyye Âhen-i Hâm, 173 kıyye Mismâr, 76 kıyye Katran, 45 kıyye Zift, 0,5 kıyye İsfidac, 1 kıyye Fıtil-i Penbe¹²⁴, 45 kıyye Çelik, 576,5 kıyye Kurşun-ı Külçe, 158 kıyye Barut-ı Siyâh, 10 kıyye Fıtil-i Mısrî, 24 kıyye Revgan-ı Bezir, 10 kıyye Revgan-ı Sâde, 4 kıyye Kınnab, 244 aded Urgan-ı Sâlâr, 12 aded Kabara-i Âb, 9 aded Temür Kürek, 6 aded Kazma-i Çapa, 7 aded Çatal Çekiç, 1 aded Kilit, 60 aded Balta-i Hatab, 2 aded Küling-i Ferhâdî, 12 aded Tobra, 2 aded Meş'ale, 3 aded Burgu-i Kebir, 15 aded Pulâd-ı Keser, 1.727 aded Ağaç Kürek, 894 aded Kabza-i Mütenevvia, 239 aded Resen-i Ihlâmur, 43 aded Kazma-i Âhen, 1 aded Meşin Kisve, 1 aded Meşin alvar, 1 aded Kâvsâla, 10 aded Şikest Çam Koğa, 1 aded Çuval, 2 aded Sicim, 1 aded Musluk-ı Âb, 2 aded Deste-re, 1 aded Keser-i Dest, 5 aded Yamak¹²⁵, 1 çift Meşk, fukarâ defni için 21 top Sincan Bezi.

Câmi-i Şerîf için Mühimmat

Faş kalesinin içerisinde yer alan ve devrin Pâdişâhı III. Ahmed'e izâfeten Sultan Ahmed Câmiî olarak tesmiye olunan câmi için icab eden mühimmat, 21 Mart 1727 tarihine kadar kale mahalline gönderilmiştir. Binâ Emîni Abdullah Ağa'ya teslim olunan ve Câmi-i Şerîf için kullanılan mühimmatın cins, aded ve tutarı aşağıda belirtildiği gibidir¹²⁶: 2 aded Kelâmu'llah-ı Şerîf: 11.000 akçe, 30 aded Eczâ-i Kelâm-ı Kadîm: 4.700 akçe, 6 aded Alem: 1.800 akçe, Câmi-i Şerîf'in donanması için her biri 3,5 zirâ uzunluğunda 15 aded Temür Zincir: 2.257 akçe, Câmi-i Şerîf'in ortasına takımlarıyla beraber 1 aded Mühr-i Süleymân: 2.400 akçe, Câmi-i Şerîf'in donanması için her biri 6 zirâ uzunluğunda 14 aded Temür Çubuk, 2 aded kalaylı Şamdan: 204 akçe, Câmi-i Şerîf'in iki kapısına 4 aded Halka: 400 akçe, 2 aded kol-lu kafel Kebir Fîrengi: 600 akçe, 50 aded Simli Cam: 2.500 akçe, ce-

123 BA. MAD. nr. 1362, s. 5.

124 Fıtil-i Penbe: Pamuktan fıtil.

125 Yamak: Büyük Maşrapa.

126 BA. MAD. nr. 5340, s. 762.

nâze için 1 aded Kâbe Örtüsü: 1.000 akçe, Kalıçe: 323 kuruş, 2 X 3 zirâ edabında 2 aded Perde: 15.000 akçe, 24 saatlik 2 aded Kum Saati: 1.200 akçe, 10 kantar Revgan-ı Zeyt: 10.560 akçe, 50 kıyye Siyah Tutkal: 2.000 akçe, 50 kıyye Sarı Tutkal: 3.000 akçe, câmiin pencereleri için 20 aded Temür Raht¹²⁷: 2.400 akçe, 20 kıyye Sülüğen: 1.200 akçe, 5 kıyye Cengâri: 2.000 akçe, 10 kıyye Taş Zırnıh: 2.000 akçe, 2 kıyye İsfidâc: 100 akçe, 2 kıyye Lâciverd: 700 akçe, 10 kıyye Kara Boya: 1.000 akçe, 60 aded Kilid: 3.000 akçe, 20 kıyye Revgan-ı Neft: 1.400 akçe, 5 deste Kâğıd-ı İstanbûlî, 5 deste Hâşebî Kâğıd, 10 deste bir yüzü ufak boy Kâğıd, 3 kıyye Mürekkeb, 50 çift Kalem ve 3 kıyye Rıh.

Amele Temini

1727 senesi içerisinde kale inşaatında hizmet görmek üzere temin edilen amele, 21 Mart tarihine kadar Faş'da hazır edilmişlerdir¹²⁸. Temin edilen 100 nefer Arnavud duvarcıları, 30 nefer taş kırıcı, 10 nefer taş yonucu, 15 nefer kireçci, 4 nefer bıçkıcı, 4 nefer sepetçi, 2 nefer doğramacı, 2 nefer nakkaş, 1 nefer camcı, 2 nefer sıvacı ve 2 nefer demir ocakcısından başka Ahıska, Batum, Acara, Mirahor ve Meçil kazalarından 150 ve yine Gönve Sancağı'ndan da 150 nefer daha, Faş kalesi için bedenlen hizmette bulunmuşlardır. Ücretleri Binâ Emîni tarafından verilen 150 nefer rençberân da Trabzon Eyâleti'ndeki kazalardan toplanarak, 24 Mart'a kadar kale mahalline gönderilmişlerdir¹²⁹.

Mimâr Mehmed Ağa, İstanbul'dan temin ettiği 12 nefer amele ile birlikte bir miktar malzemeyi de beraberine alarak Faş'a götürmüştür. Amele ile birlikte nakledilen malzemenin cins ve miktarı şu şekildedir¹³⁰: 12 kantar Mismâr-ı Tahta: 19.008 akçe, 15 kıyye Mürdeseng: 2.112 akçe, 50 aded Keser-i Balta: 6.000 akçe, 100 aded ser-i Dest: 300 akçe, 50 aded Keser-i Balta: 6.000 akçe, 100 aded Keser-i Dest: 300 akçe, 60 aded Balta: 7.200 akçe ve kale kapısı için beyaz mermerden 2 aded Tarih Taşı.

127 *Raht* : Kapı ve pencere kanadlarını çerçeveye bağlayan menteşe takımı.

128 BA. MAD. nr. 5340, s. 762.

129 BA, MAD. Aynı defter, s. 755.

130 BA. MAD. Aynı defter, s. 762.

Sefine Temini

1726 senesi içerisinde Trabzon, Gönve ve Giresun taraflarından temin edilen 95 kıt'a Melekse ve Şayka gemilerinin 1727 senesinde de kale hizmetinde bulunması için, yine Dergâh-ı Âlî Gediklilerinden Mehmed Ağa Mübâşir olarak vazifelendirilmiştir. Bu hususla ilgili olarak 25 Şubat'ta Trabzon Mütessesimine, Ağa Vekiline, Trabzon, Ünye, Büyükliman, Sürmene, Balatna, Giresun ve Rize Kadılarına ve Yeniçeri Zâbitlerine emirler gönderilerek, Mehmed Ağa'ya yardımcı olmaları istenmiştir. Temin olunacak 95 kıt'a gemilerin navlunları da, Faş kalesi Binâ Emîni tarafından karşılanacaktır¹³⁴.

1726 senesinden beri kale inşaatında kullanılan 5 kıt'a Firkate, 7 kıt'a Kanca-baş ve 1 kıt'a İskamboya gemilerinden 2 kıt'a Kanca-baş, daha önce Sohum kalesine gönderilmiştir. Geriye kalan gemilerden 3 kıt'a Firkate ve 1 kıt'a Kanca-baş da kullanılmayacak derecede harap bir vaziyette bulunduğundan karaya çekilmiştir. Neticede, eldeki 4 kıt'a Kanca-baş, 2 kıt'a Firkate ve 1 kıt'a İskamboya'nın da tâmirleri icab ettiğinden İstanbul'dan, üçer nefer kalafatçı ve marangoz ustaları getirtilmiştir. Teknelerin kalafatları için kullanılan Reçine, Katran, Neft ve Üstübü de, yine İstanbul'dan tedarik olunmuştur. Ayrıca, öküz arabaları için gerekli olan 200 aded araba tekerleği, bu defa İzmit taraflarından yaptırılarak 21 Mart'ta Faş'da hazır edilmiştir¹³².

1728 SENESİ FAALİYETLERİ

Amele Temini

Binâ Emîni Abdullah Ağa tuttuğu bir defterle, 1728 senesi için hizmetleri lüzumlu olan ameleği İstanbul'a bildirince, Ortaköy, Dimetoka, Arnavudköy ve Edirne'den temin edilen 300 nefer amele, üçer aylık ücretleri olan 7.560 kuruş Edirne ve Dimetoka Hazinesi'nden karşılanmak üzere Faş'a gönderilmişlerdir. Bu amelelerden, kalfalarıyla birlikte 150 nefer Arnavud duvarcıları Ortaköy ve Dime-

131 BA. MAD. Aynı defter, s. 754.

132 BA. MAD. Aynı defter, s. 763.

toka'dan ihrac edilirken, yine kalfalarıyla beraber 150 nefer taş kırıcılar, taş yonucular ve kireççiler de Edirne ve Arnavutköyü'nden gönderilmişlerdir. 22 Mart tarihinde Faş'da hazır edilen bu amelelerden başka İstanbul'dan da, kalfalarıyla birlikte 28 nefer amele daha temin edilmiştir¹³³. Ayrıca Erzurum'dan 100 nefer, Trabzon'dan 50 nefer, Ahıska ve Batum'dan 150 nefer ve Gönnye'den de 100 nefer olmak üzere toplam 400 nefer rençberân, 1728 senesine âit olan çalışmalarda hizmet görmek maksadıyla kale mahalline götürülmüşlerdir. Daha önce olduğu gibi, duvar ve kireç taşlarını gemilerle Hopa'dan naklettirip, kireci inşaat mahallinde yaktırıp ve gerekli miktardaki keresteyi de dağdan kestirmesi için, fermân emriyle birlikte Faş Nâzırı'na 15.000 kuruş gönderilmiştir. 22 Mart tarihinde gönderilen fermânda, Faş kalesinin inşaatının «umûr-ı ehemmi-i Devlet-i Aliyye'den» olduğu belirtilerek, çalışmaların bu sene içerisinde noksansız olarak tamamlanması istenmiştir. Bunun için de, günde iki defa yoklama yapılarak mevcut olmayanlara yevmiye verilmemesi tenbih edilmiş ve kış bastırmadan önce inşa faaliyetlerinin bitirilmesi emredilmiştir¹³⁴.

Sefine Temini

Bina hizmetinde bulunmak ve kale inşaatı için ihtiyaç duyulan taşları Hopa'dan nakletmek üzere 4 kıt'a Çekdiri ile 3'er kıt'a Kanca-baş ve Firkate'ler tahsis olunurken, Trabzon Sancağı'ndan 65 kıt'a ve Gönnye Sancağı'ndan da 30 kıt'a Melekse ve Şayka gemileri temin edilmiştir. Böylece, Trabzon ve Gönnye Sancaklarından getirilen toplam 95 kıt'a gemi, 1726 senesinden başlamak üzere üç sene süresince Faş kalesinin hizmetinde bulunmuşlardır¹³⁵.

Malzeme ve Mühimmat Temini

1728 senesi için Faş kalesi Cebeci-başısı İbrahim Çavuş Ağa tarafından tedarik edilen ve aynı sene kullanılan malzeme ve mühimmatın cins ve miktarı şöyledir¹³⁶: 234 kıyye Mismâr, 546 kıyye Âhen-i

133 BA. MAD. Aynı defter, s. 767.

134 BA. MAD. Aynı defter, aynı yer.

135 BA. MAD. Aynı defter, aynı yer.

136 BA. MAD. nr. 1362, s. 7.

Hâm, 14 kıyye Çelik, 37,5 kıyye Barut-ı Siyâh, 188 kıyye Zift, 182 kıyye Katran, 71 kıyye Revgan-ı Bezir, 5,5 kıyye Kınnab, Hammâm-ı Cedîd kazanları için 0,5 kıyye Mürdeseng, 70 kıyye (2 adet) Tahta Kurşun, 120 kıyye dirhem başı Mismâr, 0,5 kıyye Kartel¹³⁷, 316 kıyye Kurşun, 76 adet Urgan-ı Sâlâr, 265 adet Ağaç Kürek, 3 adet Kabara-i Âb, 28 adet Tobra, 10 adet Tarak-ı Taşçı, 2 adet Kilid, 29 adet Resen-i Ihlâmur, 26 adet Âhen Kazma, 4 adet Garar-ı Seklem, 1 adet Balta Keseri, 1 adet Burgu-i Kebir, Hammâm için 30 adet Debe Camı, 5 adet Âhen Tahta, 85 adet Kabza-i Mütenevvia, 10 adet Kabza-i Çekiç, 8 adet Kabza-i Pulâd-ı Keser, 3 adet Âhen-i Kürek, 2 adet Çuvaldız, 3 adet Keser-i Dest, 1 adet Destere-i Dest, 2 adet Balta-i Hatab, 1 adet Temür Parmaklık, 1 adet Kublu Garar, 26 adet Beyaz Çuval, 20 adet Fitol Çuval, 1 adet Örtü, 1 adet Koğa, 1 çift Meşk, 50 çift Meşin Şalvar, fukarâ defni için 6 tob Astar.

Faş - Tiflis Yolunun Tamamlanması

Tiflis bölgesi Faş'a yakın olduğu halde aradaki yolun kapalı olması sebebiyle nakliyat yapılamadığından, bu durumun ortadan kaldırılması için 19 Nisan 1725 tarihinde, gerekli yerlere emirler gönderilmişti. Bu hususla ilgili olarak mes'ul tutulanlardan biri de Dadyan Meliki idi. Kendisine gönderilen emir üzerine harekete geçen Melik, semtine düşen yerleri kırdırıp temizleterek yolu hizmete açacağı sırada ortaya çıkan bir kısım Abaza eşkiyası, yapılan bu faaliyetlere mâni olmak istemiştir. Durumu bir mektupla İstanbul'a bildiren Dadyan Melik'i Faş Muhafızı Ali Bey'in bu hususta kendisine yardımcı olmasını da istemiştir. Bunun üzerine, yarım kalan çalışmaların tamamlanması ve Abaza eşkiyasına mâni olunması için 4 kıt'a Çektiri gemileri tâyin edildiği gibi, Çıldır Vâlisi ve Tiflis Muhafızı olan İshak Paşa'da, Melik'e yardım etmekle vazifelendirilmiştir. 15 Mart 1728 tarihinde gönderilen fermânla, Faş kalesi civarında olan yerlerin kale Muhafızı tarafından, Tiflis cihetindeki yerlerin de İshak Paşa'nın tayin edeceği ve Melik'le müştereken çalışacak bir Mübâşir vasıtasıyla açtırılması ve geliş-gidişe mâni olabilecek hiç bir şeyin kalmaması emredilmiştir¹³⁸.

137 *Kartel* : Mana verilemedi.

138 *BA. MAD.* nr. 5340, s. 733.

1729 SENESİ FAALİYETLERİ

Kârgir bina olarak yeniden yapılmasına 1724 senesinde başlanan Faş kalesinin inşâsı, altı sene devam edip 1729 senesi içerisinde tamamlanmıştır. Fakat daha önce, bitirilmesi gereken bazı çalışmalar için bir takım mühimmat ve malzeme gönderilmiştir ki cins ve miktarları şu şekildedir¹³⁹: 362 kıyye Barut-ı Siyâh, 53,5 kıyye Mismâr, 25,5 kıyye Kursun, 2 kantar Âhen-i Hâm, 6 aded Urgan-ı Sâlâr, 24 aded Balta-i Hatab, 2 aded Kazma, 2 aded Burgu-i Kebir, 1 aded Destere, 1 aded Çekiç, 1 aded Keser-i Dest, 22 aded Ağaç Kürek, 2 aded Boyacı Çömleği ve ayrıca 5 aded Top.

14 Ağustos 1729 tarihinde, kale binasının muhafazası için Binâ Emîni Abdullah Ağa'ya gönderilen fermânda «*sâhil-i Bahr-ı Siyâh'da vâki müceddeden ihyâsına fermânım olan Faş kal'asının binâsı iş bu sene-i meymenetde bî-avni sübhânehû ve teâlâ resîde-i hüsn-i hitâm olub kusûru kalmadığın bu def'a Der-saadet'ime arz ve îlâm eylemek*»¹⁴⁰ şeklindeki ifadeden, kale binasının tamamlandığını anlamak mümkündür. Kale binası içerisinde Câmî, Hammâm, Köşk ve Barut Mahzeni gibi kısımların kârgir olarak yapılmasının yanı sıra, Paşa Sarayı ve Mirî Konaklar ahşap malzemesi ile meydana getirilmişlerdir¹⁴¹. Kale içindeki odalar hakkında bir fikir vermesi bakımından, 1733 senesinde bu odalar için yapılan döşeme çalışmalarına bakacak olursak, hiç değilse bazılarının ölçüleri hususunda bilgi sahibi oluruz¹⁴². Tahta döşemeli, tavanlı, kârgir ocaklı, dolma duvarlı, üstü kiremid örtülü ve sâir lâzimesiyle birlikte dışarda olan odalar:

- Baş Oda: u*. 15 zirâ, g**. 9 zirâ, y***. 8 zirâ Terbii: 198 zirâ.
- Kârgir Ocak: g. 2,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 38,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 8 zirâ, g. 7 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 124 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 2,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 38,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 8 zirâ, g. 7 zirâ, y. 8 zir, Terbii: 124 zirâ

* : uzunluğu.

** : genişliği.

*** : yüksekliği.

139 BA. MAD. nr. 1362, s. 7-8.

140 BA. MAD. nr. 5340, s. 828.

141 BA. MAD. Aynı defter, aynı yer.

142 BA. MAD. Aynı defter, s. 829.

- Kârgir Ocak: g. 2,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 37,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 7 zirâ, g. 5,5 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 100 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 1,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 22,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 7 zirâ, g. 5,5 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 100 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 1,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 22,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 7 zirâ, g. 5,5 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 100 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 1,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 22,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 7 zirâ, g. 5,5 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 100 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 1,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 22,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 7 zirâ, g. 5,5 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 100 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 1,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 22,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 7 zirâ, g. 7 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 124 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 2,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 37,5 zirâ
- Ayak Dehlizi: u. 13 zirâ, g. 12 zirâ, Terbii: 156 zirâ

İçeride bulunan odalar:

- Baş Oda: u. 10 zirâ, g. 5,5 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 124 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 1,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 22,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 10 zirâ, g. 5,5 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 124 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 1,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 22,5 zirâ
- Diğer Oda: u. 7 zirâ, g. 5,5 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 100 zirâ
- Kârgir Ocak: g. 1,5 zirâ, y. 15 zirâ, Terbii: 22,5 zirâ
- Ayak Dehlizi: u. 12 zirâ, g. 8 zirâ, Terbii: 96 zirâ
- Suya Körüklü, Hammam ve Mutfak Ocağı: u. 7 zirâ, g. 5,5 zirâ, y. 5,5 zirâ, Terbii: 28,5 zirâ

Faş kalesinin bina olunmasında, örülen 72.000 zirâ kârgir duvarların her bir zirâsı için; 1,5 kantar kireç kullanılarak 108.000 kantar kireç, 5 çeki taş harcanarak 360.000 çeki taş ve 4 kıyye kum sarf edilerek 288.000 kıyye kum işlenmiştir¹⁴³. Kale inşaatının altı sene devam etmesine, Faş'ın İstanbul'a olan uzaklığı ve dolayısıyla malzeme ve mühimmat naklinde karşılaşılan güçlükler en mühim sebebi teşkil etmiştir. Ayrıca, yapılan çalışmalarını kontrol edebilmenin zorluğu ve Abaza eşkiyasının tasallutları yüzünden bu süre daha da uzamıştır. Bütün bunlara rağmen Faş kalesi, metin ve müstahkem bir şe-

kilde yeniden yapılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde, kalenin çepeçevre duvarlarından başka, Osman Paşa Tabyası, Binâ Emîni Tabyası, Kethüdâ Paşa Tabyası ve İsmail Paşa Tabyası'nın yanı sıra, Sultan Ahmed Câmii, Muhâfız Sarayı, Ağa Kapısı, Köşk, Mirî Konaklar, Cebehâne, Hammâm, Yeniçeri Kışlası, Ahır, Mutfak, Fırın, Kiler ve Karakolhâneler inşa edilmiştir.

Faş Muhâfızı Mehmed Paşa'nın Takrîri

1729 senesinde kârgir bina olarak yeniden yapılan Faş kalesinin bazı bölümleri, gerek mahallinin yağışlı bir iklime sahip olması ve gerekse ilgisizlikten dolayı, çürüyüp tamire ihtiyaç göstermiştir. Bilhassa Câmî-i Şerîf'in ve tabyaların tamiri hususunda, Faş Muhâfızı Mehmed Paşa'nın takrîri şöyledir¹⁴⁴:

«Dergâh-ı felek-destgâh arz-ı bende-i bi-ıştibâh budur ki

Sâhil-i Bahr-ı Siyâh'da vâkî' Faş kal'ası derûnunda binâ ve hayrât okunan Câmî-i Şerîf'in fevk u fevkanesi taht u tahtanesi çürüyüp bi'l-külliyeye mahv u hedminden evkat-ı hamsede cemaât-i Müslimîn havf u hatar üzre ve minâresi dahi nisfından yukarısı şakkından başka şerefesi bi'l-külliyeye mahv olup ve kal'anın derûn tabyaları ve kapû üstlerinde olan iki aded tabyalar dahi münhedim ve ta'mîre muhtâc olduğu Faş kadısı efendi dâ'leri i'lâm ve muhâfızîn kulları mahzar etmeleriyle fi-nefsü'l-emr Câmî-i Şerîf ve tabyaları müceddeden ta'mîre muhtâc olduğundan niyâz olunduğu vec-hile merhamet ve inâyet buyurulmak ricâsiyle pâye-i serîr-i âlâya arz olundu, ol bâbda emr ü fermân dergâh-ı felek-destgâhındır.»

Muhâfız-ı Faş

Rabb-ı Vıfk-ı Umûr-ı

Mehmed

Bende Mehmed

1150 (1737)

FAŞ KALESİNİN TAMİRİ (1762 - 1764)

Faş Muhafızı Mehmed Paşa'nın yukarıda belirtilen ve 1737 senesine âit takrîrine rağmen, kalenin tamiri için gerekli ferman 4 Ey-

144 BA. Cevdet Askeriyye (CA.), Nr. 49709.

lül 1761 tarihinde gönderilmiştir¹⁴⁵. Dergâh-ı Âlî Gediklilerinden Faş kalesi Binâ Emîni İbrahim Ağa'ya gönderilen emirde, kale binasının, Câmi-i Şerif'in ve Muhâfız Sarayı'nın geçen zamanla birlikte harap olduğu belirtilerek, tamir edilebilmeleri için icab eden keşf ve muâyene defterinin tutulması istenmiştir. Gelen emir üzerine Faş Muhâfızı ve Binâ Emîni, kalenin tâmir ve yeniden yapılması gereken kısımlarını tespit ederek, Hassa Mimar-başı Elhac Ahmed Ağa'ya bildirmişlerdir. Elhac Ahmed Ağa da, defterde belirtilen kale mahallerinin ölçülerini göz önüne alarak, hizmetleri lâzım gelen amele ile kullanılacak malzeme ve mühimmâtı hesapladıktan sonra, 14.773 kuruşa ihtiyaç bulunduğunu beyan etmiştir. Gerekli miktardaki amele, mühimmat ve malzemenin İstanbul'dan temin edilerek derhal kale mahalline gönderilmesi kararlaştırılmışsa da, Kasım ayının yaklaşması sebebiyle gemilerin geliş-gidişi zor olacağından, bilahare bu düşünceden vazgeçilmiştir. Zâten kış mevsiminde kale mahalline varılırsa bile lâyıkıyla iş görülemeyeceğinden, çalışmaların 1762 senesinin bahar mevsimine bırakılmasına karar verilmiştir. Fakat, Faş taraflarından temin edilmesi mümkün olan malzemenin önceden hazırlanması ve havaların müsaadesi nisbetinde bazı mahallerin tamir edilmesi hususu da ihmal edilmemiştir. Bu maksatla Faş kalesi Binâ Emîni'ne 2.000 kuruş gönderildiği gibi, çalışmalara hemen başlamaları ve lâzım olacak malzemeyi önceden hazırlamaları için Faş Muhafızına ve Nâibi'ne de emirler gönderilmiştir.

Faş kalesinin, 1762 senesinde başlayıp 1764 senesine kadar devam eden çalışmalarla, tâmir olunan veya yeniden yapılan bölümleri şu şekildedir¹⁴⁶:

- Haksu tarafında olan kapının iki tarafına Kolluk Sıgaları: u. 7 zirâ, g. 3 zirâ, y. 6 zirâ
- Aynı kapının üzerinde, kârgir olması gerekirken ahşaptan yapıldığı için yıkılan Rıhtım: u. 15 zirâ, g. 2,5 zirâ, y. 1 zirâ
- Rıhtım Merdivenleri: u. 16 zirâ, g. 2 zirâ, y. 1 zirâ
- Haksu kapısının üzerinde tamamen harap olan Köşk: u. 12 zirâ, g. 12 zirâ, y. 8 zirâ

145 BA. MAD. nr. 5340, s. 780.

146 BA. MAD. Aynı defter, s. 776.

- Tiflis kapısı tarafında olup yeniden yapılan Kolluk Sığıları: u. 7 zirâ, g. 3 zirâ, y. 1 zirâ
- Aynı kapının üzerinde yıkılmış halde bulunan Rıhtım: u. 10 zirâ, g. 8,5 zirâ, y. 1 zirâ
- Rıhtım tarafındaki kârgir Merdivenler: u. 3 zirâ, g. 1,5 zirâ, y. 2,5 zirâ
- Tiflis kapısının üzerinde kiremid örtülü Köşk: u. 12 zirâ, g. 12 zirâ, y. 8 zirâ
- İsmail Paşa Tabyası'nın altında, harap olan Rıhtım Isgarası: u. 28 zirâ, g. 18 zirâ, y. 1 zirâ
- Osman Paşa Tabyası'nın altında olup, yeniden yapılan Rıhtım Isgarası: u. 25,5 zirâ, g. 6 zirâ, y. 1 zirâ
- Binâ Emîni Tabyası'nın harap olan Rıhtım Isgarası: u. 25 zirâ, g. 18 zirâ, y. 1 zirâ
- Kethüdâ Paşa Tabyası'nın altındaki Rıhtım Isgarası: u. 23 zirâ, g. 18 zirâ, y. 1 zirâ
- Aynı tabyanın Döşeme ve Karakolhanesinin yenilenmesi: u. 23 zirâ, g. 6 zirâ
- Câmî-i Şerîf: u. 16 zirâ, g. 18 zirâ, y. 7,5 zirâ
- Câmî-i Şerîf'in altında yeniden yapılan 4 aded Duvar: u. 18 zirâ, y. 1 zirâ: 12.960 akçe
- Mahfil-i Şerîf, yıkık olduğundan yeniden yapılmıştır
- Kürsü, yeniden yapılmıştır: 3.600 akçe
- Müezzîn Mahfili: u. 3,5 zirâ, g. 6 zirâ
- Doğrama işi Minber, yıkıldığından yeniden yapılmıştır: 9.600 akçe
- Minare'nin orta kuşağından yukarısı harap olduğundan, orta kuşak ile şerefe tabanı arasındaki 5,5 zirâlık kısım yeniden yapılmıştır: 3.300 akçe
- Şerefe ile külâh arasındaki 4 zirâlık kısım yeniden yapılmıştır: 8.400 akçe
- Amelesi İstanbul'dan getirilerek yaptırılan Külâh: u. 3 zirâ: 3.600 akçe
- Mahfil penceresi için 2 aded Demir Çerçeve: 2.640 akçe ve 9 aded Demir Pencere: 5.400 akçe
- Câmî-i Şerîf'in kapıları harap olduğundan 2 aded Kapı: 6.600 akçe

- Câmîin tabanına serilmiş olduğu halde şiddetli rüzgârdan, damlalardan ve altının neminden çürüyüp, kullanılmayacak bir hale geldiği için yenilenen, 294 zirâkare ölçüsündeki Kâliçe: 35.280 akçe
- Yeniden yapılan Hammâm Camekânı: u. 4 zirâ, g. 9 zirâ, y. 4 zirâ: 32.400 akçe
- Hammâm'ın İç Duvarı: u. 9 zirâ, g. 7 zirâ, y. 5 zirâ,: 15.840 akçe
- Soğukluk Duvarı: u. 4 zirâ, g. 3,5 zirâ, y. 5 zirâ: 6.060 akçe
- İki katlı olarak yeniden yapılan Muhâfız Sarayı'nın üst katı: u. 34 zirâ, g. 10 zirâ, y. 10 zirâ: 530.400 akçe
- Aynı sarayın alt katı: u. 33 zirâ, g. 15 zirâ, y. 5 zirâ: 212.850 akçe
- Kârgir olarak yeniden yapılan Mutfak ve Kapısı: u. 6 zirâ, g. 5 zirâ: 15.120 akçe
- Kiler: u. 7 zirâ, g. 6 zirâ, y. 4 zirâ: 15.120 akçe
- Ahır: u. 6 zirâ, g. 5 zirâ, y. 3,5 zirâ: 9.600 akçe
- Her zirâında üçer Şaranpo olmak üzere, Acı-su kapısı ile İstanbul kapısı arasındaki Havlu Şaranpo: u. 93 zirâ, g. 23 zirâ: 41.760 akçe
- Yeniden yapılan Ağa Kapısı: u. 25 zirâ, g. 6 zirâ, y. 4 zirâ
- Cebelhâne: u. 17,5 zirâ, g. 11 zirâ: 23.100 akçe
- Baş-çavuş, Nöbetçi Odası ve Mutfak: u. 7 zirâ, g. 5 zirâ
- Ağa Kapısı Havlu Şaranposu: 29,5 zirâkare: 35.100 akçe
- Yeniden yapılan Tophâne: u. 10 zirâ, g. 10 zirâ, y. 5 zirâ: 72.000 akçe
- Tophâne'nin Havlu Şaranposu: u. 45,5 zirâ, g. 26 zirâ: 25.740 akçe
- Yeniden yapılan 3 adet Çorbacı Konağı'nın herbirinde 1 adet Ağa Odası ve 1 adet Kahve Odası mevcut olup: u. 8 zirâ, g. 5 zirâ, y. 4 zirâ: 70.560 akçe
- Kâtip Konağı ve içerisinde 1 adet Efendi Odası ve 1 adet Kahve Odası: u. zirâ, g. 5 zirâ, y. 4 zirâ: 30.240 akçe
- Azap Ağası Konağı ve Kahve Odası: u. 8 zirâ, g. 5 zirâ, y. 3,5 zirâ: 14.400 akçe
- Yerli Topçu Ağası Konağı ve İçerisinde 1 adet Ağa Odası ile 1 adet Kahve Odası: u. 7 zirâ, g. 4 zirâ, y. 3,5 zirâ: 10.080 akçe

— Câmî-i Şerîf'in musakkafatından olan Fırın: u. 8 zirâ, g. 4 zirâ: 43.530 akçe

Yukarıda belirtilen ve iki sene devam eden çalışmalar neticesinde, tamir olunan ve yenilenen kısımlar için toplam olarak 10.750 kuruş harcanmıştır.

Rusya'nın Gürcistan'ı Himâyesi

1768 - 1774 Osmanlı-Rus muharebeleri esnasında Rusya'nın lehine olarak mücadele eden Gürcistan bu hareketleriyle, Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar, Kafkas kavimlerinin dikkatlerini de üzerine çekmiştir. Zira, Rusya ile olan mücadelelerinde arkalarını emniyete almak mecburiyetinde bulunan bu kavimler, Gürcistan'ın Rusya tarafına meyletmesiyle zor durumda kalmışlardır. Diğer taraftan, ilk defa olarak Daryal geçidini aşan Ruslar, İmereti krallığının başşehri Kütayis'e girdikleri gibi, Faş kalesini de muhasara etmişlerdir. Muharebelerin neticesinde imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması, Osmanlı Devleti'ne önemli ölçüde toprak kaybettirirken, Rus nüfuzunun genişlemesine zemin teşkil etmiştir.

Kendilerine hiç bir fayda sağlamamasına rağmen Ruslara yaptıkları yardımlardan dolayı civardaki kabilelerin akınlarına maruz kalan Gürcistan, Rusya'dan yardım talebinde bulunmuşsa da, herhangi bir netice elde edememiştir. Bunun üzerine Avusturya ve Venedik ile anlaşmak isteyen Gürcistan kralı II. İrakli, bu teşebbüsünde de muvaffak olamayınca Rusya'nın himâyesine girmek mecburiyetinde kalmıştır¹⁴⁷. 1783 Ağustos'unda Çariçe II. Katerina'ya takdim ettiği bir senetle Rus himâyesine giren İrakli, Gürcistan'ın da Rusya'ya âit bir eyâlet olduğunu kabul etmiştir. Bu gelişmeler üzerine, Kafkasya'da bulunan sınırlarına daha fazla önem vermek mecburiyetini hisseden Osmanlı Devleti, serhaddeki valilere gönderdiği emirlerde, her an teyakkuz halinde bulunmalarını istediği gibi, gelişen hadiselerin vehametinden İran Devleti'ni de haberdar etmelerini belirtmiştir. Ayrıca Dağıstan hanlarına yazılan mektuplarla, Rusya'nın tecavüzlerine karşı derhal mukabele etmeleri ve gelişmeler hakkında Osmanlı Devleti'ne bilgi vermeleri istenmiştir. Diğer taraftan,

Faş Muhâfızı Halil Paşa'nın vezareti ibka olunarak, kalenin muhafazasına bakması emredilmiştir¹⁴⁸

Gedikli Mustafa Ağa'nın Faaliyetleri

Hazîne-i Âmire'den verilen 33.000 kuruşla Faş, Sohum ve Anakara kalelerinin tamiri için gönderilen Dergâh-ı Âlî Gediklilerinden Mustafa Ağa, Binâ Emîni tayin olunarak, 1780 senesinde çalışmalara başlamıştır. 1783 senesine kadar devam eden faaliyetlerle, Faş kalésinin tamir olunan kısımları şöyledir¹⁴⁹:

- Paşa Tabyası: u. 35 zirâ, g. 16,5 zirâ, y. 2 zirâ: 13.860 akçe
- Aynı tabyanın, 15 zirâ uzunluğundaki kirişli Topaltı Döşemesi: u. 35 zirâ, g. 16 zirâ: 67.200 akçe
- Dizdâr Tabyası: u. 13 zirâ, g. 22,5 zirâ, y. 2 zirâ: 16.740 akçe
- Aynı tabyanın, 15 zirâ uzunluğundaki kirişli Topaltı Döşemesi: u. 30 zirâ, g. 22,5 zirâ: 83.700 akçe
- Azebân Tabyası: u. 32 zirâ, g. 17 zirâ, y. 2 zirâ: 13.056 akçe
- Aynı tabyanın, 15 zirâ uzunluğundaki kirişli Topaltı Döşemesi: u. 32 zirâ, g. 17 zirâ: 65.280 akçe
- Ağa Tabyası: u. 28 zirâ, g. 18 zirâ, y. 2 zirâ: 16.096 akçe
- Aynı tabyanın üzerine kirişli Döşeme: u. 28 zirâ, g. 18 zirâ: 45.360 akçe
- Hisariçelerin tamir gerektiren mahalli: u. 10 zirâ, y. 2 zirâ: 180 akçe
- Kalenin yalı tarafındaki kapısının üzerinde mahfuz, mıkrazlı, kökeslemeli, 5 arşın uzunluğunda kara sakız mertekli, çatısı kiremidle örtülü mahal: u. 15 zirâ, g. 9 zirâ: 16.200 akçe
- Tabya kapısının üzerinde tamir olunan mahal: u. 15 zirâ, g. 8 zirâ: 14.400 akçe
- Kale kapısının iç kısımdaki Bekleme Yeri: u. 10 zirâ, g. 7 zirâ: 4.200 akçe

148 Ahmed Cevdet, *Aynı eser*, c. II s. 274.

149 BA. CA. Nr. 50519.

- 10 zirâ mıkrazlı, kökeslemeli, külâhlı, omurgası kuşaklı Ağa Kapısı'nın Çatısı ile, 10 zirâ, uzunluğunda iki kirişli, etrafı 10 zirâ kârgir evsafılı, döşeme gibi tavanlı, direkleri etrafa ulamalı, meşe tahtasından Ağa Kapısı: u. 9 zirâ, g. 9 zirâ: 19.440 akçe
- Kapı üzerinde Sundurmalık için, 5 zirâ uzunluğunda direkli, kara sakız kirişli meşe tahtasının yenilenmesi: u. 7 zirâ, g. 2 zirâ: 1.680 akçe
- Ağa Kapısı'nı muhafaza etmek için tahta: u. 54 zirâ, g. 3 zirâ: 9.720 akçe
- Mühimmât Cebehânesi'nin etrafına sıvamalı Duvar: u. 24 zirâ, g. 11 zirâ, y. 4 zirâ: 95.040 akçe
- Cebeci-başı Konağı: u. 8 zirâ, g. 4,5 zirâ: 8.640 akçe
- Mıkrazlı, 5 zirâ uzunluğunda kökeslemeli, payandalı, 10 zirâ uzunluğunda tabanı kirişli, kiremid örtülü, etrafı saray minesi gibi, Mühimmât Cebehânesi ve Kapısı'nın yenilenmesi: u. 12,5 zirâ, g. 8 zirâ: 9.000 akçe
- Mahkeme için mırkazlı, kökeslemeli, omurgası kuşaklı, kiremid örtülü, çatısı ve etrafı ulamalı, kara ağaç tahtası kablı, 5 zirâ uzunluğunda kirişli, döşeme tavanlı, kârgir ocaklı, pencereli ve avulu Mahkeme Odası'nın yenilenmesi: u. 5 zirâ, g. 5 zirâ: 6.000 akçe
- Medrese Odası: u. 5 zirâ, g. 4 zirâ: 4.800 akçe
- Mektep Odası: u. 5 zirâ, g. 5 zirâ: 6.000 akçe
- Mutfak tarafına 5 zirâ uzunluğunda mıkrazlı ve mertekli Sundurma: u. 4 zirâ, g. 3 zirâ: 1.440 akçe
- Kale içerisindeki Paşa Sarayı odasının mıkrazlı, kökeslemeli, payandalı, kuşaklı kısımları ile devabhanesi, oda döşemeleri, kirişleri ve tahtaları tamir olunup, Kârgir ocaklı ve iki taş duvarın yapımı: u. 25 zirâ, g. 13 zirâ: 78.000 akçe
- Sultan III. Ahmed Hân'ın yaptırdığı Cami-i Şerif'in kiremid ve tavanının tamiri: u. 2,5 zirâ, g. 1,5 zirâ: 720 akçe
- Cami-i Şerif'in Minber taşının yenilenmesi: u. 5 zirâ, g. 2 zirâ, y. 2 zirâ: 600 akçe
- Siyah Barut Cebehanesi'nin muhtac kiremid örtülü çatısı: u. 13 zirâ, g. 12 zirâ ve içerisine barut konmak için yapılan kısım: u. 13 zirâ, g. 12 zirâ: 14.040 akçe

- Eski Tophane'nin duvarları yıkılmış olduğundan, 10 arşın mikrazlı, iki çift mertekli ve kirişli Tophane: u. 16 zirâ, g. 11 zirâ: 42.240 akçe
- Yeniçeri Efendisi Konağı için etrafı tahta kaplı oda: u. 14 zirâ, g. 10 zirâ: 2.360 akçe
- Etrafı tahta ile kaplı 3 aded Kışla Binası: u. 30 zirâ, g. 7 zirâ: 161.200 akçe
- Taşı ve kiremidi mevcut olmasına rağmen tamire ihtiyaç gösteren Değirmen: u. 20 zirâ, g. 10 zirâ: 84.000 akçe
- Kalenin üzerinde mevcut bulunan 4 aded ağaç Karakolhane'nin tamiri: 1.200 akçe
- Karakolhanelerin kapı ve merdivenleri için: 2.400 akçe
- Etrafı kara ağaç tahtasıyla kaplı ve içerisi aynı cinsten tahta ile döşemeli Mirî Anbar: u. 20 zirâ, g. 10 zirâ: 48.000 akçe
- Tiflis Kapısı üzerindeki Gözetleme Yeri: u. 11 zirâ, g. 11 zirâ: 14.520 akçe
- Tabyaların Merdivenlerinin tamiri için: u. 16 zirâ, g. 4 zirâ: 7.680 akçe
- Yeniden inşa olunan Tabya: u. ve g. 200 zirâ, çevre uzunluğu 400 zirâ: 240.000 akçe
- Yukarıda belirtilen tamirat için 1.203.272 akçe = 10.027 kuruş 16 para harcanmıştır.

Yapılan Çalışmaların Kontrolü

Erzurum Vâlisi Timurtaş Paşa, bir adamını Faş taraflarına göndererek, Gedikli Mustafa Ağa'nın çalışmaları hakkında bir araştırma yaptırmıştır¹⁵⁰. Faş, Sohüm ve Anakara kalelerinde yapılan çalışmaları görmek üzere giden kişi, Anakara kalesinin yıkılarak yerle-bir olduğunu ve Mustafa Ağa'nın da, yanına aldığı câriyelerle Faş kalesinde «hevâ-yı hevesine» bakmakta olduğunu bildirmiştir. Halbuki Mustafa Ağa, yukarıda belirtilen kaleler üzerine Binâ Emîni tayin olunarak, Hazîne-i Âmire'den verilen 33.000 kuruşla birlikte tamirat için gönderilmişti. Fakat sadece, 10.027 kuruş harcayarak, Faş kalesinin bazı kısımlarını tamir ettirmiştir¹⁵¹. Mustafa Ağa'nın bu du-

150 BA. MAD. nr. 5340, s. 786.

151 BA. CA. Nr. 50519.

rumu, Çıldır Vâlisi Süleyman Paşa tarafından İstanbul'a bildirildiği gibi, Faş'dan gelen bir Tatar da aynı şekilde açıklamalarda bulunmuştur. Bunun üzerine bütün işler Vezir Halil Paşa'nın uhdesine bırakılarak, kalelerin bir an önce tamir edilmeleri hususu, kendisine havale olunmuştur. Bu maksatla gönderilen emirde, kalelerin tamirlerinden mes'ul bulunduğu hatırlatılarak, Binâ Emîni Mustafa Ağa ile birlikte çalışması ve emri hilâfına hareket edecek olursa da, diğerlerine ibret olması bakımından hakkından gelmesi istenmiştir. Ayrıca, Hassa Mîmar-başı Mehmed Ağa tarafından yeni bir Mimar Halifesi seçilerek, Faş kalesine gönderilmiştir. Yine tayin olunan Mimar'a verilen emirde, bir taraftan kalenin keşf ve muayene defterlerini gönderirken, diğer taraftan da tamir faaliyetlerine başlanması sıkı sıkı tenbih edilmiştir.

Binâ Emîni Mustafa Ağa'ya yazılan emirde de, kâfi miktardaki tahsisât ile tamirlerine gönderildiği kalelerle ilgili olarak, şimdiye kadar ne gibi çalışmalar yaptığı sorulmuş ve hakkında hasil olan menfi düşünceler açıklanmıştır¹⁵². Akranları arasında bu memuriyete, devlet hizmetini kabul ederek sadakatle çalışacağına inanıldığı için tayin olunduğu belirtilen Mustafa Ağa'ya, bu türlü hareketlerinin bir daha tekerrürü halinde kat'i şekilde cezalandırılacağı hatırlatılmıştır. Bundan sonra, Halil Paşa ve yeni tayin olunan Mimar Halifesi ile birlikte çalışarak, kalenin keşf ve muayene defterlerini tanzim etmesi ve şimdiye kadar ne yapıldıysa yazarak, derhal İstanbul'a göndermesi de tenbih edilmiştir. Kaynaklardaki «*Böyle âdem te'dib olmaz da kim olur*» şeklindeki ifadeye bakılacak olursa, Mustafa Ağa hakkındaki kanaat daha iyi anlaşılacaktır¹⁵³.

Çıldır Vâlisi Süleyman Paşa 18 Ağustos 1783 tarihli takririyle, Abaza Mehmed Paşa'nın azledilerek yerine Bican-zâde Ali Paşa'nın tayin olunmasının doğru olmadığını bildirmiştir. Süleyman Paşa'ya göre, kâfi miktarda maiyyeti bulunan, tecrübe ve liyâkat sahibi Mehmed Paşa'nın eski vazifesinde bırakılması daha münâsip olacaktır¹⁵⁴.

152 BA. MAD. nr. 5340, s. 784.

153 BA. *Hatt-ı Hümayûn (HH.)* nr. 340.

154 BA. HH. nr. 445/b.

Vezir Halil Paşa'nın Faş Muhafızlığı

Halil Paşa'nın Faş kalesi Muhafızlığına tayin edildiğini bildiren 6 Temmuz 1783 tarihli emr-i şerifle İstanbul'dan yola çıkan Mehmed adlı Tatar, on günlük bir yolculuktan sonra Çıldır'da Halil Paşa ile karşılaşmıştır. Çıldır'da dört-beş gün kalan Halil Paşa, daha sonra Batum'a geçmiş ve orada tertib ettirdiği bir Dîvân'da, o havalinin bütün işlerinin uhdesine havale olunduğunu bildiren emri, herkesin huzurunda okutmuştur. Gerek kapı halkı ve gerekse karakullukçu nâmiyle 300 kadar maiyyeti olan Halil Paşa, tüfenkçileriyle birlikte Abaza Mehmed Paşa'yı da yanına alarak, Batum'dan gemi ile Faş'a gelmiştir. Faş'da Kaymakam Bican-zâde Ali Paşa tarafından karşılanmış ve geldiğinin ertesi günü burada da bir Dîvân tertib ettirerek, yeni vazifesine başlamıştır¹⁵⁵. Halil Paşa'nın Faş Muhafızlığına tayin edilmesinden tedirgin olan Gürcü Meliklerinden Dadyan ve Salamon, göstermelik dostâne davranışlarda bulunarak elçiler göndermişlerdir. Hattâ, Raca'ya gelen Salamon ve Lechun'a gelen Dadyan «*iz-hâr-ı ubûdiyyet ve her ne gûne emri olur ise mu'âvenetde kusûr etmeyeceklerini*» bildiren nâmeler göndermişlerse de, Halil Paşa «*bizim şimdiki hâlde kendülerinden mu'âvenet tâleb edecek bir maddemiz yoktur, vâki, olur ise âdem irsâl ederiz*» diye cevap vermiştir¹⁵⁶.

Faş Muhafızı olarak vazifesine başlayan Halil Paşa, kale binasının keşf ve muayene defterlerini hazırlatarak, Faş havalisinin vaziyetini muhtevi bir tahriratla birlikte, 4 Eylül 1783 tarihinde İstanbul'a göndermiştir. Tahriratda bildirildiğine göre, Faş kalesinde vazifeli olan ve yevmiyeleri, 2.943 akçe tutan 198 Yerlikulu neferatından 10 neferi hâli hazırda mevcut değildir. Fakat bir kaç gün içerisinde bir araya getirilerek, birbirlerinin yerine kefil tutulmak suretiyle, bir daha kaleden ayrılmamaları temin olunabilir. Kaleden ayrıldılar diye dirlikleri başkasına verilerek olursa, şimdiye kadar çektikleri sıkıntı ve zahmetler boşa gidecektir. Ayrıca, iki senelik buğday ihtiyaçlarının da karşılanması icab etmektedir. Kalede bulunan 188 nefer Yerlikulu ve Yamakların, 1782 ve 1783 senelerine âit

155 BA. HH. nr. 340.

156 BA. Aynı vesika.

istihkakları olan 4.277 kile buğday, kendilerine ayrı ayrı dağıtılmış fakat 211 kile buğdaya daha ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir¹⁵⁷.

Halil Paşa, Faş kalesi Cebehânesi'nde bulunan barut, kurşun ve sâir mühimmatı herkesin gözü önünde saydırıp tarttırarak, hususi defterlere kaydettirmiştir. İstanbul'a gönderilen 3 kıt'a deftere göre, kaledeki mühimmatın miktarı şu şekildedir¹⁵⁸:

Siyah Barut	55 kantar
Kurşun	28 »
Ecnâs-ı Tûc, Temürşâhî, Balyemez	
Hâven ve Saçma Topları	54 kıt'a
Şikest Temür ve Tûç Top	8 »
Ecnâs-ı Yuvarlak	8.000 adet
Humbara	300 »
Araba	3 »
Tekerlek	2 »

1783 senesi içerisinde gönderilip, kale Cebehânesi'ne konulan mühimmat ise¹⁵⁹:

Siyah Barut	15 kantar
Kurşun	25 »
Kılıç	100 adet
Gaytân	100 »
Tüfenk	100 »
Kalp Kurşun	20 »
Dâne	10 »
Ecnâs-ı Yuvarlak	1.000 »
Sandık	14 »
Kepçe	52 »
Ihlamur	32 »
Zenbil	1 »

Rus muhâşarası esnasında Cebehâne ve Zahîre Anbarlarına humbara isabet ettiğinden, Faş kalesi için 1764 senesinde gönderilen mü-

157 BA. Aynı vesika.

158 BA. Aynı vesika.

159 BA. Aynı vesika.

himmat ve 1770 senesinde gönderilen zahîreden geriye hiç bir şey kalmamıştır.

Faş Muhafızı Vezir Halil Paşa, Binâ Emîni Gedikli Mustafa Ağa'nın faaliyetleri hakkındaki Faş Nâibi'nin ilâmını ve ahalinin mahzarlarını ihtivâ eden bir kıt'a defteri, 11 Eylül 1783 tarihinde İstanbul'a göndermiştir. Tutulan deftere göre, kalelerin tamirleri için kâfi miktardaki tahsisatla birlikte vazifelendirilen Mustafa Ağa, tamir ettiği yerler için kalenin varoşunda satın aldığı evlerin tahtalarından istifade etmiştir¹⁶⁰. Bu yüzden kalede top atıldığı zaman eskisinden daha fazla hasar meydana gelmektedir. Yine, Sultan Ahmed Câmîi'nin döşeme tahtalarını alıp mahkeme ve medrese odaları yaptırmışsa da içlerine câriyeler yerleştirdiği gibi, Dadyan taraflarından gelen Gürcülere izin vererek kaleyi herkesin girip-çıkacağı bir yer haline getirmiştir.

Tabya Binası Yapımı

1768-1774 muharebeleri esnasında Faş kalesini muhasara eden Ruslar, Faş nehrinin Kara Deniz'e döküldüğü boğazın karşı tarafında bir kaç tane toprak kale yapmak istemişlerdir. Bölgeyi kontrol altında tutmak maksadına yönelik bu teşebbüsten haberdar olan Faş Nâibi, İstanbul'a gönderdiği ilâmında bu hususa da temas etmiştir. Gedikli Mustafa Ağa'nın yerine yeni bir Mimar tayin edilmesinin gerekli olduğunu bildirirken, yapılması düşünülen tabya binası için de 4.000 kuruş tahsisat talebinde bulunmuştur. İstenilen para gönderildikten sonra yeni bir tabya binası yapılarak içerisine de 6 kıt'a Şâhî top ve 3 nefer topçu yerleştirilmiştir. Ayrıca, ulûfeleri Erzurum Gümrüğü Mukataasından karşılanan yirmi Muhafız ile bir Ağa da, aynı maksatla vazifelendirilmişlerdir. Böylece, Rusların ellerinde tutmak istedikleri yerde bir tabya binası yapılarak, muhtemel tecavüzlere karşı Faş kalesinin mukavemeti biraz daha arttırılmıştır¹⁶¹.

Erzak Tahsisatı

Onüç seneden fazla bir zamandır maaş, tahsisat ve Yeniçeri Ağası gönderilmeyen Faş kalesine, yine Erzurum Gümrüğü Mukataası

160 BA. MAD. nr. 5340. s. 784; BA. HH. nr. 340.

161 BA. HH. nr. 340.

malından verilen yevmiyye 60 akçe ile, Altmışıncı Cemaat Ağası Hüseyin Ağa Mutasarrıf tayin olunmuştur. Kale binası için gerekli olan neferatı tertib etmek üzere gönderilen Osman Ağa da, civar bölgelerden temin ettiği 200 neferi Faş'a götürmüştür. Ayrıca, kale içerisinde anbar bulunmadığından, gönderilecek zahireyi muhafaza edebilmek maksadıyla yeni bir anbar binası yapılmıştır. Faş kalesinin etrafı meskûn mahal olmadığından, kaledeki neferat için lüzumlu olan erzakın Faş ve Batum haricindeki bir mahalden temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Zirâ, ne Faş'dan ne de Batum'dan buğday, arpa, koyun ve sâir malzemeyi tedarik edebilmek mümkün değildir. Faş kalesi için diğer bölgelerden temin edilen erzaktan başka, Ramazan harçlığı olarak tahsis edilen 50 altın Muhafız Halil Paşa'ya gönderilmiştir¹⁶².

Rusya'nın Faaliyetleri

Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesi, Rusların Kafkasya'daki faaliyetlerini büyük ölçüde kolaylaştırırken Osmanlı Devleti'nin bu duruma karşı çıkması, muhakkak surette bir muhabereyi göze alması demektir. Zirâ Kara Deniz'deki irili-ufaklı 150 parça gemi bulunduran Rusya'nın Osmanlı sahilerine hücum etmesi an meselesiydi. Ayrıca Tiflis Hânı İrakli, Çariçe'ye tâbiyetini bildirmiş ve onlar da Ananur yoluyla Tiflis ve Gürcistan'a kadar kendi arabalarının geçebileceği şekilde yollar yaptırmışlardır. Hattâ Rus askerî birliklerinin Tiflis'e kadar geldiğini Çıldır Vâlisi Süleyman Paşa, daha önce İstanbul'a bildirmiştir. Bu yüzden, her an mümkün olan bir muharebede Tiflis Hânı'nın, maiyyetindeki Rus askeriyiyle Çıldır ve Kars tarafına, Açık-baş Hâkimi Salamon'un da Faş ve Anakara'ya saldırmaları kararlaştırılmıştır¹⁶³.

Vezir Halil Paşa, Faş Muhafızı olarak vazifeye başladığı zaman câsus tedarik ederek Abaza, Çerkesistan, Dadyan ve diğer mahallere göndermiştir. Câsuslardan aldığı malumata göre endişe edilecek bir durumun olmadığını öğrenen Halil Paşa, bu vaziyetin sürekli olamayacağına kanaat getirerek gelişmelerden zamanında haberdar olmak maksadıyla yeni câsuslar göndermiştir. Zirâ, Kafkas kavimlerinin Ruslarla olan mücadeleleri hâlâ devam etmekteydi. Daha önce Rus-

162 BA. HH. nr. 340.

163 Ahmed Vâsif, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, (Yayımlayan Mücteba İlgürel), İstanbul 1978, s. 84-85.

ya'ya tâbi iken bu hareketinden vazgeçen Lezgiler, Dağıstan taraflarında Ruslarla mücadele ederlerken 6.000 kadar askerle birlikte iki Rus generalinden birinin Açık-baş'da, diğzerinin de Tiflis'de buldukları, Arzurum ve Ahıska taraflarına gidip, 18 Ekim 1783 tarihinde İstanbul'a dönen Ahmed adlı bir Tatardan öğrenilmiştir¹⁶⁴. Rusya'nın Gürcistan'daki faaliyetlerini yakından takip eden Halil Paşa, cereyan eden hadiselerle ilgili olarak haber toplamağa devam etmiştir. Zirâ, Gürcistan hududunda meydana gelen olaylar Faş kalesini de alâkadar etmekteydi.

Gürcistan Hududundaki Hadiseler

Çıldır Eyâleti'nde bulunan Acara ahalisi, Gürcistan üzerine akınlar tertip ederek esir ve ganimet almayı âdet haline getirmişlerdir. Bu durumdan kendisini haberdar etmelerine rağmen ülkesini muhafaza için gerekli tedbirleri almayan Gürcistan Hâkimi Salamon'un bu aczi üzerine zarara uğrayan Gürcüler, Çıldır Vâlisi'ne müracaat etmişlerdir. Ulaşılması zor mahallerde oturdukları için valinin bu husustaki emirlerini de dinlemeyen Acarlılar, Gürcistan topraklarındaki yağma ve talan hareketlerini devam ettirmişlerdir. Salamon'un kendileri için bir şey yapmayacağına kanaat getiren Gürcüler, Acaralıların yaptıklarına mukabil olarak Müslüman ahâliinden intikam almaya karar vermişlerdir. Bu durum haber alınınca Faş Muhafızı Halil Paşa'ya bildirildiği gibi ayrıca, eski Gönnye Sancağı Mutasarrıfı olan ve civar bölgeleri bütün teferruatıyla bilen Abaza Mehmed Paşa'ya anlatılmıştır. Gürcülerin yapacakları taarruz haberinin duyulması üzerine galeyâna gelen ahâli teskin edildikten sonra, aralarında haberleşmeyi sağlayacak hususî bir işareti de kararlaştırmışlardır. Buna göre, Gürcüleri gören kişi durumu Faş kalesine haber verecek ve bunun üzerine kaleden toplar atılmaya başlayacaktı. Neticede, top sesini duyan civardaki herkes Gürcülerle muharebe etmek üzere yardıma koşacaklardı.

Acaralılarından çekinen Gürcüler, gece baskını yapmaya cesaret edemeyerek Cako kasabası üzerine gitmeye karar vermişlerdir. Bu durumu öğrenen kasaba ahalisi, çoluk çocuğunu ve kıymetli mal-

larını yanına alarak Şamih Dağı'na çekilmişlerdir. Zarar ve ziyâna uğrayanların da teşvikiyle 8 Mayıs 1784 tarihinde kasabaya gelen Gürcüler, buldukları eşyayı yağma ve talan ettikleri gibi onu ateşe vermek teşebbüsünde bulununca, daha önceden kararlaştırılan haberleşmeye müracaat edilmiştir. Bunun üzerine kaleden toplar atılarak keyfiyet etrafda bulunanlara bildirilince, top sesini duyanlar ve Abaza Mehmed Paşa, yanına aldığı bir kaç yüz yiğitle beraber Gürcülere hücum etmiştir. Bölgedeki geçitler ve yollar tutulmuş olduğundan Gürcülerin ekserisi öldürüldüğü gibi, kalan askerler de can korkusuyla firar etmişlerdir. Bu muharebede Salamon'un Kethüdâsı yararlandığı gibi kendisinin de, ağır gelen bu hezîmet sebebiyle kederinden öldüğünü, daha önceden bazı hediyelerle Çıldır Vâlisi tarafından o taraflara gönderilenler anlatmışlardır. Vezir Halil Paşa da, muharebenin cereyanını teferruatıyla anlatarak, Faş kalesinde bulunanların morallerini yükseltmeye çalışmıştır¹⁶⁵.

Tiflis Hânı İrakli, uzun zamandan beri İran topraklarını istilâ etmek düşüncesinde bulunduğundan, Faş ve Batum'u zabtettikten sonra Anavarin yolunu açarak maksadına ulaşmak istediğini, serhaddeki hakimler ve zâbitler İstanbul'a bildirmişlerdir. Çıldır Vâlisi Süleyman Paşa'nın yazdığına göre, Faş kalesindeki bir kişiyi kendi tarafına çeken İrakli, kendisine karşı alınan tedbirlerden zamanında haberdar olmaktadır. Tiflis Hânı'nın hareketlerine mâni olabilmek için eldeki kalelerin tahkim ve asker sayısının arttırılması hususu da ayrıca belirtilmiştir.

Bunun üzerine Canik Muhassılı Elhac Ali Paşa, bir miktar askerle birlikte Faş ve Batum kalelerini muhafaza etmesi ve bölgedeki âsâyışı sağlaması için vazifelendirilmiştir. Faş kalesine giden Ali Paşa, oradan gönderdiği mektupla, İrakli'nin sınır tecavüzlerinde bulunduğunu, câsus olarak kullandığı şahsın gelişmelerden kendisini dâimî surette haberdar ettiğini ve aradaki mesafenin yakın olması sebebiyle kale ve sınırların muhafaza edilmesinin şart olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, tâyinatsız asker gönderilmemesinin gerektiğini de ilâve etmiştir. Zîrâ onların da, daha önce gönderilen yamaklar gibi gevşeklik göstermelerinin, tâyinât ile teçhiz olunan askere sirâyet etmesi yüzünden, büyük zarar görülebileceği anlatılmıştır. Bu maksat-

la, Gönve'de ikamet eden, maiyyet ve şöhet sahibi Hacı Şahin-zâde Osman Paşa oğlu Mustafa Bey, kendisine verilen 15.000 kuruş, 500 cengâver ve Mirimiran rütbesiyle Faş kalesinin muhafazasına gönderilmiştir (3 Haziran 1784). O bölgede sözü geçer bir kimse olan Mustafa Bey, yanına 5.000 nefer daha alarak gerekli hazırlıklarına başlamıştır. Vezir Halil Paşa'ya da, hıyâneti rivâyet olan şahsın durumunun tahkik edilmesi ve suçunun sabit görülmesi halinde hapsolunması hususunda emir gönderilmiştir¹⁶⁶.

Yapılan bu hazırlıklara rağmen her hangi bir muharebe vukua gelmemişse de, ortaya çıkan hassas durum sebebiyle ihtimal haricinde kalmamıştır. Dağıstanlıların Tiflis Eyâleti'ne hücumlarını Osmanlı Devleti'nin tahrik ve müsâmahasına hamleden Rusya, mukabelede bulunmak üzere Tiflis'e asker ve mühimmat göndermiştir. Bu gelişmeler Çıldır Vâlisi tarafından İstanbul'a bildirildiği gibi, Fransa'nın Petersburg elçisi vasıtasıyla Osmanlı elçisine haber verilmiştir. Alınan bu ihbarlardan sonra Rus hücumlarına karşı hazırlıklı olmaları için Çıldır ve Erzurum Vâlilerinin yanı sıra, civardaki kabile ve aşiretlere de emirler gönderilmiştir. Ayrıca, bir senelik maaşları Erzurum Gümrüğü malından karşılanan ve Trabzon'dan temin edilen 500 neferle birlikte Kastamonu Mütesellimi, Faş ve Batum kalelerinin muhafazasına gönderilmiştir (1787)¹⁶⁷.

Muharebeden Sonraki Durum

Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında meydana gelen 1787-1792 muharebelerinde sınır hattı teşkil eden kalelerde asker tertib olunmuş, Bender, Hotin ve Özi'de olduğu gibi Faş, Soğucak, Sohum ve Batum'a da 200.000'in üzerinde asker gönderilmiştir¹⁶⁸. Osmanlı Devleti, bu muharebelerde Kafkasya'daki vaziyeti kendi lehine çevirmek için çok gayret sarfetmişse de muvaffak olamamıştır. Türkler ancak, Müslüman Çerkes ve Abazalar üzerindeki nüfuzunu devam ettirirken Ruslar, hakimiyetlerini diğer prensliklere de kabul ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da Faş, Anakara

166 Ahmed Vâsıf, *Aynı eser*, s. 154.

167 Ahmed Vâsıf, *Aynı eser*, s. 329-330.

168 Ahmed Vâsıf, *Aynı eser*, s. 320.

ve Sohum'u elde tutabilmesine karşılık, genel olarak diğer bölgeler de Rusların nüfûz mıntıkası dahilinde kalmıştır.

Gürcistan'ın Rusya ile tesis ettiği samimî münasebetler sebebiyle Rusların kendi topraklarına biraz daha yaklaşmasından endişe eden İran Şâhı Muhammed Şah Kaçar, Gürcistan üzerine hücum ederek büyük bir tahribatta bulunmuştur (1795). 14 Ağustos 1783 tarihli antlaşma gereğince Gürcistan'a yardımda bulunması icab eden Çar I. Paul 1801 senesinde yayınladığı fermanla, burasını Rusya'nın sıradan bir vilayeti haline getirmiştir¹⁶⁹. Bundan önce Çarice'ye tâbiyetini bildiren Gürcistan, bir daha çıkmamak üzere, Rus kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.

Rusya'nın Faş'ı İşgali

Rusya ile olan mücadelelerinde İran'la müştereken hareket edemeyen Osmanlı Devleti, bu sebeple doğu sınırlarına daha fazla ehemmiyet göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Nüfûz mücadelelerinin devam ettiği Faş ve civarı, 1806-1812 muharebelerinde de çeşitli hadiselere sahne olmuştur. Rusya'nın Anakara ve Kemhal'i almasından sonra (1807) Rusların Faş'a saldıracakları öğrenilince, Batum takviye edildiği gibi Faş'a da asker, mühimmat ve top gönderilmiştir. Gör-yal kabilesinin reisi Şerif Mehmed, Faş kalesine Rus askerini sokmayacağını va'd etmesine rağmen elinde kâfi miktarda asker bulunmaması, Doğu Ser-askerliğine tâyin olunan Ferhad Paşa'nın başarısızlığı ve kumandanlar arasında çıkan ihtilaf yüzünden Faş, Rusların eline geçmiştir (1809). Faş'ın elden çıkmasıyla birlikte Sohum da tehlikeye düşmüş ve Rusya, uğrunda her türlü meşakkate katlandığı Kafkasya'yı bir çenber içerisine almıştır. Bunun üzerine Hazînedâr oğlu Süleyman Ağa Faş'ın kurtarılması için gönderilirken, Osmanlı Devleti, sadece Dağıstanlıları Rusya aleyhine teşvik etmekle yetinmiştir¹⁷⁰.

Muharebelerin neticesinde imzalanan 16 Mayıs 1812 tarihli Bükreş antlaşmasıyla toprak kaybedilmiş olmasına rağmen Faş, Kemhal ve

169 Mirza Bala, *Aynı madde*.

170 Şânizâde Mehmed Ataullah, *Tarih-i Şânizâde*, İstanbul 1291, c. III s. 313-314; Cemal Gökçe, *Aynı eser*, s. 202.

Sohum Ruslar tarafından tahliye edilince, bu bölgeler tekrar Osmanlı hakimiyetine geçmiştir¹⁷¹.

1814 SENESİ TAMİRATI

Faş kalesinin Ruslar tarafından tahliye edilmesinden sonra Canik Muhassılı Vezir Seyyid Süleyman Paşa, Kapı Kethüdâsı Mısırlı-zâde Ali Ağa'yı Faş bölgesine göndererek, kale binasının vaziyeti hakkında malûmat sahibi olmak istemiştir (1812). Üç sene süreyle Rus işgali altında bulunan Faş kalesinin son durumuyla ilgili olarak bazı açıklamalar yapan Ali Ağa, kale binasının tamire muhtac bir halde olduğundan başka, daha önce gönderilen külliyetli miktardaki barut ve kurşundan geriye ancak 5-6 varil barut kaldığını bildirmiştir. Bu açıklamalardan sonra Faş Muhafızı Müteveffâ Mustafa Paşa-zâde Mahmud Bey'e yazılan fermanla, kale binasının tamir olunması hususunda gereken emir verilmiştir. Diğer taraftan Hassâ Ser-mimârı Mehmed Emin Ağa, kale binasının hangi kısımlarının ne kadar masrafı icab ettirdiğinin anlaşılabilmesi için bir Mimâr Halifesi seçerek Faş'a göndermiştir. Kale mahallinde tanzim olunduktan sonra 16 Ocak 1814 tarihinde İstanbul'a gönderilen keşf ve muayene defterinden, Faş kalesinin tamir masrafları için 118.000 kuruşa ihtiyaç bulunduğu anlaşılmıştır. 3 Temmuz 1814 tarihine kadar devam eden çalışmalar neticesinde Faş kalesinin tamir olunan mahalleri ve masrafları şu şekildedir¹⁷²:

- Kalenin dört tarafında bulunan 4 adet Tabya Binası'nın tamiri için: 115 kuruş
- Askerlerin oturmaları için yeniden yapılan 80 adet Oda: 120 kuruş
- Biner kile zahireyi alacak şekilde yapılan 6 adet Anbar: 35 kuruş
- Muharebe esnasında kırılan 2 adet Kale Kapısı: 215 kuruş 50 para
- Ekmekçi Fırını ve 1 adet Habbaz Odası: 70 kuruş
- 26 adet Büyük Top Arabası: 65 kuruş

171 Cemal Gökçe, *Aynı eser*, aynı yer.

172 BA. MAD. nr. 3952, s. 30.

- Muhafız Konağı'nın içinde ve dışındaki 12 aded Odanın kiremidi örtüsüyle birlikte tamiri: 750 kuruş
- Mahzen Binası: 19 kuruş
- Kale içerisinde yapılan 2 aded Taş Kule: 975 kuruş
- Sultan III. Ahmed Hân'ın bina eylediği Câmî-i Şerîf'in Minâresiyle birlikte tamiri: 627 kuruş 5 para
- Sultan III. Ahmed Hân tarafından yaptırılan ve dört duvardan ibaret bulunan Hammâm'ın camekânlarıyla birlikte tamiri: 10.030 kuruş
- Acısu nehrinin Kara Deniz'e döküldüğü boğaz ağzında yeniden inşa olunan 1 aded ahşap Palanka¹⁷³: 575 kuruş 5 para
- Kâfir meydanı ve Acısu nehrinin yukarısında, Güril yolu üzerinde yeniden yapılan 2 aded ahşap Karakol Kulesi: 150 kuruş 5 para
- Faş kalesinin önünden akan Riyon nehrinin denize ulaştığı boğazın iki tarafında 2 aded ve kale kapısına nâzır olduğu halde nehrin öbür yakasında 1 aded olmak üzere, yeniden yapılan 3 aded ahşap Palanka: 2.343 kuruş 6 para
- Riyon nehrinin Kefere meydanı önünden Şemhal tarafında olan boğazın yukarı kısmında ve meydana nâzır bir şekilde yeniden inşa olunan 1 aded ahşap Palanka: 6.110 kuruş
- Şekütil nehrinin karşı tarafında ve Çürüksu toprağında olan, mahallinin gayet önemli, lüzumlu ve müstahkem bir vaziyette bulunmasından dolayı Rusların daha önce kaleler inşa etmek istediği bu bölgede, yeniden inşa olunan 1 aded ahşap Palanka: 6.791 kuruş

1819- 1821 SENELERİNDEKİ TAMİRAT

Arşiv kayıtları içerisinde Faş kalesinin son olarak 1819-1821 seneleri arasında tamir edildiğini görüyoruz¹⁷⁴. Zâten kısa bir zaman sonra Edirne muahedesiye birlikte Rusya Devleti'nin tarafına geçecek olan kale, bir daha îade edilmemek üzere kendilerinde kalacaktır. 1 Temmuz 1819 tarihinde başlayıp 19 Temmuz 1821 tarihine

173 *Palanka* : Ağaç ve toprakla yapılmış hisarcık, büyük tabya.

174 *BA. MAD.* nr. 8950, s. 30.

kadar devam eden tamirat esnasında, yapılan çalışmalar ve masrafları şu şekildedir:

- Faş kalesine girereken deniz kenarında inşa edilen tabya ile kale arasındaki yol ağaçlık olduğundan, geçişi kolaylaştırmak için yapılan Duvar: u. 1.400 + 50 zirâ, g. 40 + 50 zirâ: 486.000 akçe
- Tabyanın altı kazılarak kızıl ağaçtan kazık ve ıskara ile içerisi rıhtımlı olarak yapılan Temel Duvar: u. 49,5 zirâ, g. 4 zirâ, y. 3 zirâ: 891.000 akçe
- Aynı tabyanın cây taşından, kireç ve kumlu harç ile içerisi rıhtımlı, yüzü derzli¹⁷⁵ olarak yapılan Tabya Duvarı: u. 49,5 zirâ, g. 3,5 zirâ, y. 5 zirâ: 1.038.500 akçe
- Aynı tabyanın duvarı üzerinde siyâh taştan, kireç ve kumlu harçla, içerisi rıhtımlı, yüzü derzli, ve top mazgallı kârgir Siper Duvarı inşâsı: u. 49,5 zirâ, g. 3 zirâ, y. 2,5 zirâ: 430.825 akçe
- Aynı tabyanın altı kazılmak suretiyle kızıl ağaçta ıskaralı, içerisi rıhtımlı Temel Duvarı: u. 89 zirâ, g. 3 zirâ, y. 3 zirâ: 1.201. 500 akçe
- Aynı temel duvarının üzerine siyah taştan, kireç ve kumlu harc ile içerisi rıhtımlı, yüzü derzli, sergirdim duvarı da dahi olduğu halde inşa edilen Muhafaza Duvarı: u. 89 zirâ, g. 2,5 zirâ, y. 5 zirâ: 1.335. 500 akçe
- Aynı duvarın üzerine tüfenk mazgallı Duvar inşâsı: u. 89 zirâ, g. 1 zirâ, y. 2,5 zirâ: 267.000 akçe
- Aynı tabyanın bitişiğinde, toprak doldurmak için yapılan kârgir Duvar inşâsı: u. 34,5 zirâ, g. 1 zirâ, y. 5 zirâ: 207.000 akçe
- Aynı duvarın içine top konulacağından, döşeme seviyesine kadar toprak doldurulup tokmakla vurularak sıkıştırılan kısım: u. 34,5 + 6 zirâ, g. 6 + 6 zirâ, y. 4 + 4 zirâ: 116.640 akçe
- Aynı toprak üzerine 1 zira yüksekliğinde, kârgir rıhtımlı ve taş döşenmesiyle yapılan kârgir Top Döşemesi: u. 34,5 + 6 zirâ, g. 6 + 6 zirâ, y. 1 + 1 zirâ: 364.500 akçe

175 *Derz* : Kuru duvarın taşları arasındaki yarıkları harçla doldurduktan sonra malanın ucuyla çizgiler çekme işi.

- Aynı top döşemesinin altında tonoz¹⁷⁶ kemerli, içerisi kirişli, döşemeli ve demir kapılı Cebehâne inşâsı: u. 6 zirâ, g. 5 zirâ: 180.000 akçe
- Top döşemesine geçmek ve toplar koymak için, bir yüzü taş duvarlı, içerisi rıhtımlı ve yüzü derzli kârgir Merdiven inşâsı: u. 7 zirâ, g. 3 zirâ, y. 5-2,5 zirâ: 78.750 akçe
- Yaya segirdimine geçmek için altının bir yüzü taş duvarlı, içerisi rıhtımlı, yüzü derzli ve kârgir kademeli Merdiven inşâsı: u. 7 zirâ, g. 1 zirâ, y. 5 + 2,5 zirâ: 26.250 akçe
- Aynı tabyanın içerisinde askerlerin iskânı için, altı meşe ağacından takoz üzerine oturtmalı, etrafı dört köşeli anbar şeklinde çatma başlı, zebâneli, üzeri meşe ağacından kirişli, mikrazlı¹⁷⁷, kökesleme ile 2 zirâ uzunluğunda ve 7 parmak genişliğinde birbirine geçmeli tahta döşeme ile meydana getirilen Çatı ve bunun altında, geçme tavanlı, içerisi kirişli, meşe tahtasından döşemeli, pencere ve künk ocaklı olarak yapılan 4 odalı Kışlak Binâsı: u. 16 zirâ, g. 4 zirâ: 168.240 akçe
- Aynı odaların ön taraflarına, 16 arşın uzunluğunda ve 2 arşın genişliğinde sütünlü, üzeri tavanlı, içerisi kirişli, meşe tahtasından döşemeli Sofa inşâsı: u. 16 zirâ, g. 2 zirâ: 38.400 akçe
- Aynı tabyanın kara ağaç tahtasıyla kuşaklı ve kilidli olan Kapısı: u. 2,5 zirâ, g. 3 zirâ: 30.000 akçe

Yeniden yapılan tabya binası için 6.830.605 akçe (=56.921 kuruş 25 para) sarfedilmiştir.

Kale binası içerisinde bulunan mahallerin tâmir olunan kısımları da şöyledir:

- 19 aded Top Kundaklı ve Arabaları inşâsı: 570.000 akçe
- 2 aded tabyanın mevcut Döşemelerinin tamiri: u. 6 + 6 zirâ, g. 4 + 4 zirâ, Terbiî: 48 zirâ: 144.000 akçe
- Kale içerisindeki tabyanın bitişiğinde ve segirdim duvarı üzerinde olan karakolhanede tahta tabanlı, etrafı çatmalı,

176 *Tonoz* : Alttan yarım silindir şeklinde, taş, tuğla veya harçla örülmüş tavan.

177 *Mikraz* : Makas şeklinde çatışmış ağaç.

- üzeri geçme tahta ile örtülü, kalganlı¹⁷⁸ ve kapılı 1 aded Karakolhane Odası inşası: g. 8 zirâ, y. 3 zirâ: 84.000 akçe
- Tabyaya geçmek ve toplar koymak için 4 aded dikme sezenli, üzeri çıkma hâne gibi ağaçtan kaynaşmış Merdiven inşası: u. 12 zirâ, g. 4 zirâ, Terbii: 48 zirâ: 34.560 akçe
- Çarşı-başı'nda, tahta takoz üzerine oturtulan, dört tarafı çatmalı, ağaç zebaneli, üzeri geçme tahta ile örtülü, kalganlı, içerisi merdiven kademeli ve kapılı 1 aded Karakolhâne inşası: u. 12 zirâ, y. 6 zirâ: 18.000 akçe
- Kaleye çaryek¹⁷⁹ mesafedeki Acı-su'da tabanı tahta takoz üzerine oturtularak, dört tarafı çatmalı, ağaç zebaneli, üzeri birbirine geçme tahtalarla örtülü, kalganlı, içerisi merdiven kademeli ve kapılı 1 aded Karakolhâne inşası: u. 12 zirâ, y. 6 zirâ: 18.000 akçe
- Kale içerisinde, tabanı tahta takoz üzerine oturtulan, dört tarafı çatma başlı, ağaç zebaneli, üzeri kirişli ve birbirine geçme tahta döşeme ile örtülü Çatı ve altındaki Çarhların¹⁸⁰ inşası: u. 24 zirâ, y. 5 zirâ, Terbii: 120 zirâ, 108.000 akçe
- Yukarıda belirtilen tâmir çalışmaları için yekûn olarak 64.069 kuruş 25 para harcanmıştır.
- Faş kalesine girerken, nehrin alt tarafında yeniden bina olunan Tabya ve kale ile tabya arasındaki yolun yapılması: u. 1.400 + 50 zirâ, g. 4 + 50 zirâ, Terbii: 8.100 zirâ: 729.000 akçe
- Aynı tabyanın altı kazılarak, kızıl ağaçtan kazık iskaralı, içerisi rihtımlı ve suya sed çekmek için yapılan Duvar: u. 47 zira, g. 3,5 zirâ, y. 1,5 zirâ, Terbii : 246 zirâ : 370.165 akçe
- Aynı tabyanın temeli üzerine cây taşından, kireç ve kumlu harelî, içerisi rihtımlı, yüzü derzli olarak inşâ olunan Tabya Duvarı: u. 47 zirâ, g. 3,5 zirâ, y. 5 zirâ, Terbii: 822,5 zirâ: 1.233.750 akçe

178 *Kalğan* : Mana verilemedi.

179 *Çaryek* : 15 dakika.

180 *Çarh* : Değirmen.

- Aynı tabyanın duvarı üzerine siyah taştan, kireç ve kumlu harc ile, içerisi rıhtımlı, yüzü derzli, top mazgalı için inşa olunan Siper Duvarı: u. 47 zirâ, g. 3 zirâ, y. 2,5 zirâ, Terbii: 352,5 zira: 504.900 akçe
- Aynı tabyanın muhafaza duvarının alt tarafı kazılarak, kızıl ağaçtan kazık ve iskara dikilmek suretiyle içerisi rıhtımlı olarak yapılan Temel Duvarı: u. 64 zirâ, g. 2,5 zirâ, y. 1,5 zirâ, Terbii: 240 zirâ: 360.000 akçe
- Aynı tabyanın temel duvarı üzerine siyah taştan, yüzü derzli tüfenk mazgalı için inşa olunan Duvar: u. 46 zirâ, g. 1 zirâ, y. 3 zirâ, Terbii: 192 zirâ: 288.000 akçe
- Aynı tabyanın bitişiğinde, toprak doldurmak için inşa olunan Duvar: u. 33 zirâ, g. 1 zirâ, temeli ile birlikte y. 5 zirâ, Terbii: 165 zirâ: 198.000 akçe
- Aynı duvarın üzerinde, top döşemesi için toprak doldurulan kısım: u. 33 + 6 zirâ, g. 6 + 6 zirâ, y. 4 + 4 zirâ, Terbii: 936 zirâ: 84.240 akçe
- Doldurulan toprağın üzerinde 1 zirâ yüksekliğinde, kârgir rıhtımlı ve üzeri çakıl taşla dizdirme olarak inşa edilen Top Döşemesi: u. 33 + 6 zirâ, g. 6 + 6 zirâ, y. 1 + 1 zirâ, Terbii: 234 zira: 351.000 akçe
- Top döşemesinin altında, tonoz kemerli, içerisi kirişli döşemeli ve demir kapılı olarak inşa olunan Kolluk Cebehânesi: u. 6 zirâ, g. 5 zirâ, Terbii: 30 zirâ: 180.000 akçe
- Top döşemesine toprak koymak için altı, bir yüzü taş duvarlı, üzeri rıhtımlı ve yüzü derzli Kârgir Merdiven: u. 8 zirâ, g. 3 zirâ, y. 5 + 2,5 zirâ, Terbii: 60 zirâ: 90.000 akçe
- Kalenin sol tarafında inşa olunan tabyanın mazgalları için örülen Temel Duvarı: u. 13 zirâ, g. 3 zirâ, y. 1,5 zirâ, Terbii: 58,5 zirâ: 87.750 akçe
- Aynı tabyanın temel duvarı üzerine siyah taştan, kireç ve kumlu harc ile, içerisi rıhtımlı, yüzü derzli, meyilli, top ve mazgal için inşa olunan kârgir Siper Duvarı: u. 13 zirâ, g. 2,5 zirâ, y. 2,5 zirâ, Terbii: 81,5 zirâ: 118.800 akçe
- Aynı tabyanın muhafaza duvarına ilâve olarak toprak doldurulan kısım: u. 5 zirâ, g. 5 zirâ, y. 4 zirâ, Terbii: 100 zirâ: 6.000 akçe

- Yine toprak doldurulmak için inşâ olunan Duvar: u. 10 zirâ, g. 1 zirâ, temeliyle birlikte y. 6 zirâ, Terbii: 60 zirâ: 48.000 akçe.
- Aynı duvarın üzerine 1 zirâ yüksekliğinde kârgir rıhtımlı, çakıl taş ve kireç dizdirmeli olarak inşa olunan Top Döşemesi: u. 5 zirâ, g. 5 zirâ, y. 1 zirâ, Terbii: 25 zirâ: 37.500 akçe
- Aynı tabyanın içerisinde askerlerin iskânı için altı meşe ağacından takoz üzerine oturtmalı, anbar şeklinde, üzeri meşe ağacından kirişli ve mıkrazlı, tahta döşemeli, kalganlı Çatı ile, içerisi kirişli, meşe tahtası döşemeli, pencere ve künk ocaklı olarak inşa olunan 4 adet Odalar Kışlası: u. 16 zirâ, g. 4 zirâ, Terbii: 64 zirâ: 153.600 akçe
- Aynı tabyanın, üç taraftan kara ağaç tahtası ve demirle kuşaklı, demir kilitli olarak yapılan Tabya Kapısı: u. 3 zirâ, g. 3,5 zirâ: 30.000 akçe
- Odaların ön taraflarına 16 arşın uzunluğunda ve 2 arşın genişliğinde, sütünlü, kirişli ve tahta döşemeli olarak inşa edilen Sofa: u. 16 zirâ, g. 2 zirâ, Terbii: 32 zirâ: 38.400 akçe
Yukarıda belirtilen çalışmalar için 6.617.985 akçe (= 55.149,5 kuruş 45 para) sarfedilmiştir.
- Faş kalesinin diğer mahallerinin ve top kundaklarının tamiri için yapılan çalışmalar da şu şekildedir:
- 19 adet Top Kundakları: 456.000 akçe
- 2 adet tabyanın Döşemelerinin tamiri: u. 6 + 6 zirâ, g. 4 + 4 zirâ, Terbii: 48 zirâ: 14.400 akçe
- Kale içerisinde, tabyanın bitişiğinde ve segirdim duvarı üzerinde, tahta tabanlı, etrafı çatmalı, çatı ile örtülü olarak inşa olunan 1 adet Karakolhâne: çevre u. 8 zirâ, y. 3 zirâ: 12.000 akçe
- Çarşı-başında, altı takoz üzerine oturtmalı, dört tarafı çatmalı, ağaç zebaneli, üzeri geçme tahtalarla döşemeli, kalganlı, üzerinin örtüsü merdiven kademeli ve kapılı olarak inşa olunan 1 adet Karakolhâne: çevre u. 12 zirâ, y. 6 zirâ, Terbii: 72 zirâ, 155.520 akçe
- Faş kalesine çaryek mesafede, tabanı tahta takoz üzerine oturtmalı, dört tarafı çatmalı, ağaç zebaneli, üzeri tahta ile örtülü, içerisi merdiven kademeli ve kapılı olarak inşâ olu-

nan 1 aded Karakolhâne: çevre u. 12 zirâ, y. 6 zirâ, Terbii: 72 zirâ: 155.520 akçe

- Kale binası içerisinde, tabanı tahta takoz üzerine oturtmalı, dört tarafı çatma başlı, ağaç zebâneli, üzeri kirişli ve tahta döşemeli olarak inşâ olunan Su Değirmeni: çevre u. 24 zirâ, y. 5 zirâ, Terbii: 120 zirâ: 216.000 akçe
- Kale binasının önünde ve nehrin kenarında inşâ olunan 1 aded İskele: u. 3 zirâ, y. 3 zirâ, Terbii: zirâ: 10.800 akçe
- Tabya binasına geçmek ve top koymak için inşâ olunan Ahşap Merdiven: u. 12 zirâ, g. 4 zirâ, Terbii: 48 zirâ: 28.800 akçe

Yukarıda belirtilen tamir faaliyetleri için 1.049.040 akçe (= 8.722 kuruş) harcanmıştır.

1 Nisan - 21 Temmuz 1821 tarihleri arasında Faş kalesi ve ona âit mahaller için yapılan çalışmalar da şu şekildedir:

- Kale binasının dört tarafında bulunan tabyaların ahşap olarak yapılmış olan top döşemeleri tamamen yıkılmış olduğundan, döşeme altı harcla yenilenip, üstü yontma taş konularak yeniden yapılan 4 aded Top Döşemesi (her biri): u. 25 + 8 zirâ, g. 11 + 7 zirâ, Terbii: 1.324 zirâ: 1.588.800 akçe
- Aynı tabyaların ,daha önce ahşap olarak yapılan merdivenleri harap bir vaziyette bulunduğundan, içerisine Şahmerdân top koyabilmek için kârgir olarak yapılan, merdiven şeklinde 4 aded Yol (her biri): u. 14 zirâ, g. 4 zirâ, y. 8 zirâ, Terbii: 896 zirâ: 1.075.200 akçe
- Tabyaların köşelerindeki karakolhâneler yıkılmış olduğundan, kiremid örtülü, altı basma tavanlı, içerisi kirişli, tahta döşemeli, ocaklı, ikişer aded pencere ve boyası sıvalı, mükemmel kapısıyla birlikte 4 aded Karakolhâne (herbiri): u. 10 zirâ, g. 6 zirâ, Terbii: 240 zirâ: 432.000 akçe
- Kale içerisindeki Bârut-ı Siyâh Cebhânesi'nin siper duvarı olmadığından, kârgir bir şekilde yapılan Siper Duvarı: u. 35 zirâ, g. 1 zirâ, temeli ile birlikte y. 6 zirâ, Terbii: 330 zirâ: 495.000 akçe
- Kaledeki Beygir Değirmeni'nin çatısının tâmiri ve kiremid örtülü, içerisi kirişli, tahta döşemeli, 4 aded pencere ve

mükemmel kapılı Mühimmat Anbarı: u. 15 zirâ, g. 8 zirâ, Terbii: 144 zirâ: 259.200 akçe

- Üç tarafı bir buçuk parmak uzunluğundaki tahta ile kaplı, batrama tabanıyla yukarisından mikrazlı, çatısı kiremid örtülü, çift sütünlü ve mühimmat koymak için yapılan Sed : u. 15 zirâ, g. 8 zirâ, Terbii : 120 zirâ : 108.000 akçe
- Kaledeki Beygir Değirmeni'nin çatısının tamiri ve kiremidinin yenilenmesi: u. 12 zirâ, g. 10 zirâ, Terbii: 120 zirâ: 108.000 akçe
- Kara Saçağı tâmiri ve kiremidinin yenilenmesi: u. 60 zirâ, g. 1,5 zirâ, Terbii: 90 zirâ: 16.200 akçe
- Kale kapısının yukarisında muhafızlara mahsus olup çatısı, içerisindeki çatma tavanları ve döşemeleri tâmir olunan, üzerinin kiremid örtüsü ve pencerelerinin kanatları yenilenen, boyası sıvalı Muhâfız Konağı: u. 15 zirâ, g. 13 zirâ, Terbii: 195 zirâ: 234.000 akçe
- Kale binasının dışarisında inşâ olunan Siper Duvarı: u. 30 + 40 zirâ, g. 1 + 1 zirâ, y. 5 + 5 zirâ, Terbii: 437,5 zirâ: 656.250 akçe
- İnşâ olunan Boğaz Tabyası içerisindeki neferat odalarının çatısının tâmiri ve kiremidinin yenilenmesi: u. 8 + 8 zirâ, g. 7 + 7 zirâ, Terbii: 112 zirâ: 67.200 akçe
- Dört tarafı taş duvarlı, yukarısı batrama taban ile mikrazlı, çatısı kiremid örtülü, altı basma tavanlı, içerisi bir buçuk parmak uzunluğundaki bağlama ile kirişlemeli ve tahta döşemeli 1 adet Ocak ile, ikişer pencereli, mükemmel kapılı, ortası dehlizli neferat için 20 adet Oda inşâsı: u. 60 zirâ, g. 18 zirâ, Terbii: 1.800 zirâ: 3.240.000 akçe
- Kaledeki Fırın'ın çatısı yıkılmış olduğundan, dört tarafı temel duvarlı, yukarısı sütünlü, tabanlı, mikrazlı, kirişlemeli, çatısı kiremid örtülü, üç tarafı tahta ile kaplı, Fırın tarafına bir buçuk zirâ genişliğinde, ekmek koymak için yapılan Çatı: u. 13 zirâ, g. 10 zirâ, Terbii: 130 zirâ: 195.000 akçe

- Tabya binasının yukarısında, üç tarafı taş duvarlı, üstü kırışlı, çatısı kiremid örtülü, 2 adet pencerli, içerisi ocaklı, mükemmel kapılı Karakolhâne inşası: u. 4 zirâ, g. 4 zirâ, Terbiî: 16 zirâ: 28.800 akçe

Yukarıda zikredilen tâmir ve inşâ çalışmaları için 6.290.850 akçe (= 52.432,5 kuruş 30 para) harcanmıştır.

Faş'ın Ruslara Terkedilmesi

1821 senesinde son defa tâmir olunan Faş kalesi, Yunan isyanının sebep olduğu 1828-1829 Osmanlı - Rus muharebeleri neticesinde imzalanan Edirne muahedesi ile Rusya Devleti'ne geçmiştir. İki devlet arasındaki 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan muahedenin dördüncü maddesi «*Gürcistan ve İmeret ve Güril semtlerinde kâin arâzi ve Kuban nehrinin ağzı St. Nikola limanına kadar liman-ı mezkûr dâhil olmak üzere cemâ Kara Deniz sâhili ile'l-ebed Rusya Devleti tasarrufunda ola...*»¹⁸¹ hükmünü taşıırken, Faş'ın da bir daha geri gelmemek üzere elden çıktığını taahhüd altına almış oluyordu. Osmanlı Devleti, bu anlaşma ile Kafkasya bölgesinde sadece Faş'ı kaybetmekle kalmamış, ayrıca Anapa, Ahıska ve Ahilkelek'i de Ruslara vermeğe mecbûr olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin idâresine geçtikten sonra ilk defa 1579 senesinde inşâ olunan, 1729 senesinde kârgir bir bina olarak müstahkem bir şekilde yeniden yapılan ve bir çok defa tamir edilen Faş kalesi, iki buçuk asır sonra Osmanlı hâkimiyetinin dışında kalmıştır. Başlangıçta, devletin dâhilî bir meş'alesi olan Doğu-Kara Deniz'deki korsanlık faaliyetlerini men etmek ve vergilerin toplanmasına yardımcı olmak gibi bir maksada mâtûf olan kale, daha sonraki dönemlerde hâricî meş'eleler, bilhassa Gürcistan sınırında meydana gelen mücadelelerde müdafaa vazifesini üstlenmiştir. Rusya'nın istikrarlı bir Kafkasya siyaseti takip etmesine mukabil bu hususta gayet pasif bir şekilde hareket eden Osmanlı Devleti, Ruslara karşı uzun yıllar mukavemet eden Müslüman ahâliye yardım göndermek yerine, kendilerini mücadeleye teşvik eden mektuplar yazmakla yetinmiştir. Aynı tehdide mâruz kalmalarına rağmen bu hususta müş-

tereken hareket edemeyen Osmanlı ve İran devletleri, plânlı ve istikrarlı bir siyaset takip eden Rusya'nın, kısa bir zaman içerisinde Kafkasya'yı ele geçirmesine mâni olamamışlardır. Halbuki aşılması son derece güç bir coğrafi yapıya sahip olan bu bölge, tabii bir sınır olması sebebiyle müdafaa için gayet elverişli bir mahaldir.

Her şeye rağmen Faş'ın Rusya tarafına geçmesine mâni olmayan Osmanlı Devleti, ihdas ettiği Fahrî Şehbenderlik vasıtasıyla bu bölgedeki Müslüman ahali ile olan alâkasını devam ettirmeye çalışmıştır. Böylece, gerek Müslüman ahalinin menfaatleri korunmak istenmiş ve gerekse «Hacc Mevsimi»nde Faş'dan Arabistan'a gidenlere yardımcı olunmuştur¹⁸².

Faş Kalesi'nin İnşâsına Dâir Bir Mâliye Kaydı

Batum ile Ankara beyninde mâbeyninde Kara Deniz'e munsabb olan Faş suyu müceddeden feth ve teshîri müyesser olan Tiflis cânibinden ve ol havâliden berü cereyân etmekle nehr-i mezbûrdan ol taraflara sefâin-i bahriyye tesyîri mümkiin olub bu sûretle nehr-i mezkûrun Kara Deniz'e döküldüğü mahalde olan boğaz ki muhâfaza olunması umûr-ı lâzımeden olub ve boğaz-ı mezkûrede olan atik Faş kal'ası bi'l-külliyye harâb olmağla vech-i münâsibi ile müceddeden bir kal'a bina olunmak muktezi olduğuna binâen sene-i sâbıkada Bahr-ı Siyâh cânibinde Çerkes ve Abaza kıyılarında vâkif Soğucak ve Sohüm limânlarında binâları musammem olan kal'aların keşf ve muayeneleri için gönderilen Mimâr Mehmed Ağa ve Hassâ Mi'mârlarından Yakub Hâlife mahall-i mezkûre dahi uğrayıp nazar-ı dikkat ile müşâhede eylediklerini ihbâr ve kal'a-i mezbûre binâsına ziyâde lüzûm olduğunu takrîr etmeleriyle mahall-i mezbûrun iktizâsına göre tarh-ı mergub üzere yapılab az asker ile muhâfazası mümkiin olacak vechile müceddeden bir kal'a binâsına kendüleriyle müzâkere ve iktizâ eden amele ve ırgad ve mühimmât-ı sâiresinin ne mahalden tedârîki ve ihrâcı eshel olduğu dahi sûâl olduğun dâiren mâdâr tâvîlen tabyalarıyla bin beşyüz zirâf ve temeli ile maân kadden oniki zirâf ve arzen dört zirâf kârgir divâr olmak üzere metîn ve müstahkem bir kal'a binâ ve divârın kadî ol mikdâra bâliğ oldukda üzerine toprak doldurulup ve kal'a ve tabya bedenlerine çim döşeddirilüb

ve divârın önüne iktizâsı mertebede arz ve umk ile handeki dahi hafr ve handekinin mutâd üzere şarâmpoları dahi dizdirilüb vaz'etdirilmek şartıyla binâ olunmasını istihsân ve istisvâb eyleyüb terbiî hesâbı üzere minhaysü'l-mecmû' yetmişiki bin zirâf kârgir divâr olmağla ol mikdâr zirâf divâra göre kal'a-i mezkûre için iktizâ eden amele ve ırgad ve mühimmât her ne ise söyleşilüb âdâd ve mikdârları ile tahrîr ve defter olunmağla zikr olunan amele ve ırgadların ale'l-hesâb üç aylık ücretleri ve sair lâzime ve mühimmât bahâsı ve masârif-ı sâiresiçün bervech-i tahmîn otuzaltı bin dörtyüz yetmiş yedi buçuk guruş eylediği hesâb ve defter olunmağla kal'a-i mezbûrenin bir ân evvel binâsına mübâşeret ile aceleten itmâm ve tekâmîli muktezâ-yı hâlden olmağla in-şâ-Allah-ü teâlâ işbu sene-i mübârekenin Mart'ı ibtidâsında binâsına şürû olumak muktezi ve emr-i binâyı mübâşeret husûsu dahi tertîb olunan amelenin bir sâat mukaddem varub erişmesine mevfuluk olub ve ale'l-husûs ricâl-i Devlet-i Aliyye'den mütemed ve müstakim bir kimesnenin me'mûriyyetinde lâbüdd olmağla müteayyin-i devletden emîn-i istikamet ile marûf bir Binâ Emîni ta'yin ve mukaddemâ keşf için gönderilen Mîmâr Mehmed üstâd ve kal'a binâsı ahvâline vukufu olmağla ta'yin olunan Mübâşir'in yanına koşulub gönderilmek ve Ümerâ-yı Deryâ'dan kifâyet mikdârı Çekdiri sefîneleri ve Firkatelex ve Mirî Kalyonlar dahi ta'yin olunub Mart duhûlünden mukaddem mahall-i mezbûre varub Mart ibtidâsında kal'a binâsına mübâşeret eylemeleri şartıyla irsâl olunmak ve bu taraftan mukaddem bir Mübâşir dahil ta'yin ve Trabzon'a irsâl olunub mahalline vardıkda Âstâne-i Sa'âdet'den gönderilen kalfalarından mâadâ ikiyüz nefer divârcı ve kalfalarıyla maan ikiyüz kırkbeş nefer taş kırıcı ve mahallinde dağdan taş [ağaç] kat' eylemek üzere yüzelli nefer baltacı ve kalfalarıyla maan otuz nefer kireç yakıcı ve yine kalfalarıyla maan onbeş nefer sepetci amelesini san'atlarında mâhir ve üstâd olmaları şartıyla Gümüşhâne Emîni İsmâil Ağa ve Gönye Sancağı Mutasarrıfı ma'rifetiyle Erzurum ve Trabzon câniblerinden ve Gönye ve Batum ve Gümüşhâne taraflarından ve sair ol havâlîde bulunan mahallerden aceleten ihrac ve ta'yin olunacak eyâlet askeri ve Donanmâ-yı Hümayûn üsârâsından mâadâ hizmet-i binâda î'mâl için üçyüz elli nefer ırgadları dahi Gönye ve Batum taraflarından tedârik ve ihrâc edüb bir sâat mukaddem Faş nâm mahalde binâ olunacak kal'a yerinde hazır ve mevcûd etdirdikten sonra tekerlekleri bu havâlîden yapıdırılıp ara-

baları mahallinde yapılmak üzere tedârik olunacak arabalara koşulub i'mâl olunmak için ikiyüz çift öküzleri dahi ber-vech-i tahmin beher çifti onbeşer guruşa olmak üzere Gönye ve Batum Trabzon ve Erzurum taraflarından tutulub mahalline nakl ve ihzâr etdirilmek üzere amele-i mezbûrlardan ibtidâ baltacıları ve taş kırıcıları ve kireç yakıcıları ihrâc ve mahalline nakl olunup sâir amele varınca taş ve kireci hazır ve mevcûd etdirilmek vücûh ile elzem olmağın şimdiden taş kırıcı ve baltacı ve kireç yakıcı bir sâat mukaddem bi-eyyi-hâlin ihrâc ve irsâl ve Gönye Sancağı Mutassarıfı ma'rifetiyle iktizâ eden taşı Faş ile Batum mâbeyninde deryâ kenârında yarım sâat mahalde bilâ-lüzûm olan kal'aları hedm olunmak iktizâ eder yâhûd ol mahalden gayri mahalden mi taş bulunub kırılır veyâhûd Batum kal'asına karîb mahalden mi kırılırub Faş nâm mahalle nakl ve kireci Faş'da yakmak mı âsân olur her kangı mahalden ehven ve âsân ise lüzûmu olan taşı kırılırub ve kireci hark etdirilüb amele varınca taşın ve kirecini hazır ve âmâde etdirüb ve iskele ve poştuvan ve hatıllık için onbeş bin kat'a ağac ve tûlen altışar zirâf olmak üzere şarapoluk için onbin kazığı dahi Faş nâm mahalde vâki dağlardan kat' ve nakl etdirilüb bu taraftan Binâ Emîni varıncaya dek lâzım gelen taş ve kireç ve ol mikdâr ağac kazığın mahall-i binâda hazır ve mevcûd etdirilmesinde Gönye Sancağı Mutassarıfı Paşa ziyâdesiyle takayyüd ve ihtimâm ve Âstâne-i Saâdet'den gönderilecek dört nefer üstâd divârcı kalfası ve yedi nefer lağım kazıcıları ve on nefer taş yonucuları ve dört aded ocak olmak üzere oniki nefer temürciler ve dört nefer destereci ve burgucular ve iki nefer fıçıcı ve iki ocak olmak üzere dört nefer bıçkıcı ve üç nefer kömür yakıcı ve iki nefer su bulucu ve otuz çift el değirmânı Hassâ Mi'mâr-başı ve Su Nâzırı ma'rifetiyle Âstâne-i Saâdet'den tedârik ve tahrîr olunub sefâine tahmîl ve irsâl olunmak ve Faş kal'a mahallinin yâhı tarafı balçık olduğundan araba isti'mâli mümkün olmayub ve kurb ü civârında taş dahi olmağla Faş ile Batum mâbeyninde bir sâat mikdârı mesâfede yâhı kenârında atık kal'alar hedm ve taşı deryâ ile nakl etdirilmek için yâhûd Batum kal'asından nakl olunmak için hâlâ Sinob'da kalyonlar inşâsına me'mûr Cânım-Hoca Mehmed Paşa ma'rifetiyle metin ve müstahkem olmak üzere yirmi aded Tonbaz'lar binâ ve inşâ ve taş ile mühimmât nakli için sütûn ve seren ve sâir mühimmâtı dahi ber-vech-i tekâmîl görüb ve içüne âdem koyub bir ân evvel mahall-i mezbûre irsâl etdirilüb eğer bu mikdâr Tonbaz kiyâfet etmez ise ol havâlide olan

iskelelerdeki yerl kayıkları dahi tutulub iktizâ eden taş ve mühim-
mât naklinde Tonbazlar ile maân imâl olunmak ve sâir tertîb olunan
mühimmât dahi Tersâne-i Âmire ve Cebehâne taraflarından verilüb
Âstâne-i Saâdet'den sefineye tahmîl ve irsâl ve sekizbin aded ağaç kü-
rek ile dörtbin aded resen-i ihlâmur dahi ta'yin olunan Mübâşir ve
Keskin İsmail Ağa ma'rifetiyle Trabzon Eyâleti'nde bulunan yerler-
den mübâyaa ve mahalline nakl etdirilmek ve taş ve kirâste nakli
içün bir mîkdâr ameleğe muhtaç olmağla arabaları mahallinde yap-
dırılmak üzere mahsûs Mübâşir ta'yin ve irsâl olunub Vize ve Pınar-
hisârı ve Kırk-kilise'de kavî ve metîn olmak üzere dörtz aded araba
tekerlekleri yapırlup Bergos iskelesine nakl ve ândan dahi sefi-
neye tahmîl olunub mahalline irsâl olunmak ve dörder tekerlekli ve
sâir mühimmâtı ile nümûnelik için yine ol taraflarda mübâşir-i mû-
mâ-ileyh ma'rifetiyle on aded öküz arabası yapırlub ve on beş nefer
üstâd araba yapucu dahi tutulub arabaları ile maan sefineye tahmîl
ve irsâl olunmak üzere ve Trabzon ve ol havâlden tutulacak taş kırıcı
ve kireç yakıcı ve baltacı ve divârcı ve sepetçi ve ırgadın birer aylık
peşin ücretleri verilüb kusûr ücretleri mahallinde hizmette oldukla-
rınca Binâ Emîni yedinden verilmek ve öküzlerin bahâsı peşin veril-
mek ve arabacıların dahi birer aylık peşin ücretleri verilüb kusûr üc-
retleri kezâlik mahallinde verilmek üzere işbu defter Baş-muhâsebe'-
ye kayd ve iktizâsına göre sûretleriyle tezkireleri ve ahkâmı yazılmak
telhîs olundukda telhîs mücebince Baş-muhâsebe'ye kayd ve iktizâ
eden sûretleriyle tezkireleri ve ahkâmı yazılmak fermân-ı âlî sâdir ol-
mağın mücebince kayd olunsun(*)

fi 25 Rebi'ül-evvel Sene 1136

23 Aralık 1723

* BA. MAD. nr. 5340, s. 691-692.

1724 senesinde Faş kalesi için 90 gün süreyle hizmet görmek üzere temin olunan amelenin listesidir:

San'atı	Usta	Yevmiyye	Nefer	Yevmiyye	Yekûn	Mahalli
Duvarcı	4	60 akçe	200	40 akçe	741.600 akçe	Trabzon-Batum-Gönye Erzurum
Taş Kırıcı	5	60 »	240	40 »	891.000 »	Gönye - Trabzon Erzurum
Baltacı	—	—	150	20 »	270.000 »	Erzurum
Kireç Yakıcı	6	50 »	24	40 »	113.000 »	Trabzon-Gümüşhâne
Sepetçi	1	60 »	14	40 »	55.800 »	Trabzon
Taş Yonucu	1	60 »	9	40 »	37.800 »	İstanbul
Neccar	1	60 »	19	40 »	73.800 »	İstanbul
Lağım Kazıcı	1	60 »	6	40 »	27.000 »	İstanbul
Kömür Ocakcısı	—	—	12	40 »	43.200 »	İstanbul
Bıçkıcı	—	—	4	50 »	18.200 »	İstanbul
Destereci	—	—	2	50 »	9.000 »	İstanbul
Burgucu	—	—	2	50 »	9.000 »	İstanbul
Kömür Yakıcı	—	—	3	50 »	10.800 »	İstanbul
Su Bulucu	—	—	2	60 »	10.800 »	İstanbul
Fıçıcı	—	—	2	40 »	7.200 »	İstanbul
Araba Yapıcı	15	40 »	—	—	54.000 »	Vize-Kırkkilise Pınarhisar
Araba Sürücü	—	—	150	20 »	270.000 »	Batum-Trabzon Gönye
Irgad	—	—	350	20 »	630.000 »	Gönye

1724 senesinde Faş kalesi için yapılan çalışmalarda kullanılan malzeme ve mühimmatın listesidir :

Cinsi	Miktarı
Mismâr	400 kantar
Kurşun	100 »
Âhen-i Hâm	800 »
Çelik	10 »
Kurşun-ı Tahta	10 »
Revgan-ı Bezir	10 »
Revgan-ı Zeyt	10 »
Fitil-i Mısırî	10 »
Barut	200 »
Kınnab	5 kıyye
Garar-ı Seklem	800 aded
Ağızları Çelikli Balta	1.000 »
Ağaç Kürek	8.000 »
Resen-i Ihlâmur	4.000 »
Lâğımçı Kazması	800 »
Koğa-i Çam	500 »
Temür Tarak	50 »
Burgu-i Lâğım	30 »
Külüng-i Ferhâdî	400 »
Kabza-i Kazma	1.000 »
Kabza-i Balta	1.000 »
Urgan-ı Sâlâr	2.000 »
Tobra	10.000 »
Âhen Çekiç	200 »
Âhen Kürek	400 »
Âhen Küskü	50 »
Varyoz	50 »
Bıçkı-i Kebir	10 »
Bıçkı-i Hazar	10 »
Destere-i Kebir	20 »
Destere-i Orta	15 »
Destere-i Sagir	20 »
Kovanlı Kebir Kilid	2 »

Kovanlı Orta Kilid	3	»
Makara-i Kebir	15	»
Makara-i Orta	25	»
Makara-i Sagir	30	»

1725 senesinde Faş kalesi için yapılan çalışmalarda kullanılan malzeme ve mühimmatın listesidir :

Cinsi	Miktarı
Mismâr	7.040 kıyye
Âhen-i Hâm	1.408 »
Çelik	59 »
Kurşun-ı Külçe	15,5 »
Kurşun-ı Tahta	67 »
Katran	93,5 »
Zift	337 »
Revgan-ı Bezir	73 »
Revgan-ı Zeyt	94,5 »
Üstübü	2 »
Kazma-i Âhen	93 aded
Balta-i Hatab	81 »
Kürek-i Âhen	10 »
Külüg-i Ferhâdî	42 »
Çapa-i Âhen	4 »
Varyoz	5 »
Küskü-i Âhen	5 »
Kama-i Âhen	16 »
Yaprak Âhen	360 »
Gelberi-i Âhen	2 »
Eğ-e-i Âhen	1 »
Tarak-ı Taşçı	10 »
Çatal Çekiç	3 »
Urgan-ı Sâlâr	313 »
Resen-i İhlâmur	225 »
Koğa-i Çam	133 »
Tobra	1.386 »
Kabza-i Mütenevvîa	485 »

Kabara-i Âb	6	»
Oturtma-i Âb	5	»
Çuval-ı Seklem	12	»
Mitraka	4	»
Makara-i Mütenevvia	3	»
Ağaç Kürek	89	»
Lenger-i Kayık	1	»
Mismâr-ı Kayık	100	»
Sünger	2	»
Keçe	10	»
Âsiyâb-ı Dest	2	çift

1726 senesinde Faş kalesi için yapılan çalışmalarda kullanılan malzeme ve mühimmatın listesidir :

Cinsi	Miktarı
Mismâr	3.317 kıyye
Âhen-i Hâm	1.683 »
Çelik	57,5 »
Kurşun-i Külçe	110,5 »
Kurşun-ı Tahta	56 »
Katran	199,5 »
Zift	184 »
Barut-ı Siyâh	90 »
Fitul-i Mısrî	38 »
Çiriş	1 »
Keten-i Mısrî	8 »
İsfidâc	5 »
Sakız-ı Çam	7 »
Kınnab	5 »
Terementin	1 »
Balta-i Hatab	60 aded
Kürek-i Âhen	3 »
Külüng-i Ferhâdî	14 »
Çapa-i Âhen	10 »
Varyoz-ı Âhen	14 »
Küskü-i Âhen	11 »
Kama-i Âhen	15 »
Yaprak Âhen	26 »

Eġe-i Âhen	7	»
Tarak-ı Taşçı	10	»
Çatal Çekiç	1	»
Urgan-ı Sâlâr	312	»
Resen-i Ihlâmur	187	»
Koġa-i Çam	33	»
Tobra	87	»
Kabza-i Mütenevvîa	883	»
Kabara-i Âb	4	»
Oturtma-i Âb	8	»
Garar-ı Seklem	19	»
Sicim	35	»
Kazma-i Lâġım	43	»
Aġaç Kürek	573	»
Burgu	30	aded
Sivri Keser	1	»
Oluklu Temür	1	»
Temür-i Kalem-i Taşçı	2	»
Matkab	4	»
Çekiç	14	»
Pây-ı Hinzır	10	»
Burgu-i Lâġım	1	»
Işkı	1	»
Yekdeste	1	»
Destere	1	»
Kalem-i Temür	1	»
Tarak-ı Âhen	5	»
Kargacık	10	»
Kâvsâla	2	»
Koġa-i Çam	2	»
Keçe	10	»
Törpü	3	»
Meşk	1	çift
Astar	15	top

1727 senesinde Faş kalesi için yapılan çalışmalarda kullanılan malzeme ve mühimmatın listesidir :

Cinsi	Miktarı
Mismâr	173 kıyye
Âhen-i Hâm	932 »
Katran	76 »
Zift	45 »
İsfidâc	0,5 »
Fitil-i Penbe	1 »
Çelik	45 »
Kurşun-ı Külçe	576,5 »
Barut-ı Siyâh	158 »
Fitil-i Mısrî	10 »
Revgan-ı Bezir	24 »
Revgan-ı Sâde	10 »
Kınnab	4 »
Urgan-ı Sâlâr	244 »
Kabara-i Âb	12 »
Temür Kürek	9 »
Kazma-i Çapa	6 »
Çatal Çekiç	7 »
Kilid	1 »
Balta-i Hatab	60 »
Külüng-i Ferhâdî	2 »
Tobra	12 »
Meş'ale	2 »
Burgu-i Kebir	3 »
Pulâd-ı Keser	15 »
Ağaç Kürek	1.727 »
Kabza-i Mütenevvîa	894 »
Resen-i Ihlâmûr	239 »
Kazma-i Âhen	43 »
Meşin Kisve	1 »
Meşin Şalvar	1 »
Kâvsâla	1 »
Şikest Çam Koğa	10 »
Çuval	1 »

Sicim	2	»
Musluk-ı Âb	1	»
Destere	2	»
Keser-i Dest	1	»
Yamak	5	»
Meşk	1	çift
Sincan Bezi	21	tob

1728 senesinde Faş kalesi için yapılan çalışmalarda kullanılan malzeme ve mühimmatın listesidir :

Cinsi	Miktarı
Mismâr	234 kıyye
Âhen-i Hâm	546 »
Çelik	14 »
Kurşun	316 »
Kurşun-i Tahta	70 »
Mismâr (Dirhem-başı)	120 »
Barut-ı Siyâh	37,5 »
Zift	188 »
Katran	182 »
Revgan-i Bezîr	71 »
Kınnab	5,5 »
Mürdeseng	0,5 »
Kartıl	0,5 »
Urgan-ı Sâlâr	76 aded
Ağaç Kürek	265 »
Kabara-i Âb	3 »
Tobra	28 »
Tarak-ı Taşçı	10 »
Kilid	2 »
Resen-i Ihlâmur	29 »
Kazma-ı Âhen	26 »
Garar-ı Seklem	4 »
Balta Keseri	1 »
Burgu-i Kebir	1 »
Debe Camı	30 »
Âhen Tahta	5 »
Kabza-i Mütenevvia	85 »

Kabza-i Çekiç	10	»
Kabza-i Pûlâd-ı Keser	8	»
Âhen-i Kürek	3	»
Keser-i Dest	3	»
Destere-i Dest	1	»
Balta-i Hatab	2	»
Temür Parmaklık	1	»
Kublu Garar	1	»
Beyaz Çuval	26	»
Fitul Çuval	20	»
Örtü	1	»
Koğa	1	»
Çuvaldız	2	»
Meşk	1	çift
Meşin Şalvar	50	»
Astar	6	tob

1726 senesi içerisinde Sultan Ahmed Câmii ve Hammâm için kullanılan malzeme ve mühimmatın listesidir:

Cinsi	Miktarı
Temür	250 aded
Mismar (Dirhem-başı)	2.400 »
Divarcı Çekici	200 »
Âhen Tarak	200 »
Külüng-i Ferhâdî	100 »
Varyoz (Kısa)	20 »
Varyoz (Uzun)	60 »
Eğ-e-i Âhen	30 »
Destere (Orta boy)	15 »
Destere (Küçük boy)	15 »
Yonucu Baltası	30 »
Fırça	30 »
Tûc Makara	6 »
Kandil	5 »
Şamdan	4 »
Debe Camı	500 »
Künk	500 »

Boyacı Çömleği	150	»
Boyacı Fırçası	70	»
Lüle	36	»
Kilid	6	»
Temür Pencere (15 X 2 zirâ)	25	»
Resen-i İhlamûr	1.000	»
Mismar	220	kıyye
Kurşun-ı Tahta	25	»
Kınnab	7	»
Revgan-ı Bezir	10	»
Revgan-ı Zeyt	5	»
Revgan-ı Neft	42,5	»
Keten	30	»
Aşı Boyası	20	»
Sarı Boya	40	»
Cengâri	45	»
Sülüğen	60	»
Lâciverd	15	»
Kırmızı	290	»
Taş Zırnıh	100	»
Kızıllık	60	»
Izgara	10	»
İsfidâc	570	»
Sakız-ı Çâm	80	»
Zamk-ı Arâbî	1,5	»
Mürekkeb	3	»
Rıh	2	»
Kâğıd-ı İstanbûlî	10	deste
Hâşebî Kâğıd	10	»
Kalem	50	çift
Ortanca Cam	10	»

1727 senesinde Sultan Ahmed Câmii için kullanılan malzeme ve mühimmatın listesidir :

Cinsi	Miktarı	Tutarı
Kelâmullah-ı şirif	2 aded	11.000 akçe
Eczâ-i Kelâm-ı Kadîm	30 »	4.700 »
Alem	6 »	1.800 »

Temür Zincir	15 »	2.257 »
Mühr-i Süleymân	1 »	2.400 »
Temür Çubuk	14 »	— »
Şamdan	2 »	204 »
Halka	4 »	400 »
Firengi	2 »	600 »
Simli Cam	50 »	2.500 »
Kâbe Örtüsü	1 »	1.000 »
Kâliçe	—	323 kuruş
Perde	2 »	15.000 akçe
Kum Saati	2 »	1.200 »
Kilid	60 »	3.000 »
Revgan-ı Zeyt	10 kantar	10.560 »
Revgan-ı Neft	20 kıyye	1.400 »
Siyah Tutkal	50 »	2.000 »
Sarı Tutkal	50 »	3.000 »
Sülüğen	20 »	1.200 »
Cengârî	5 »	2.000 »
Taş Zırnıh	10 »	2.000 »
Lâciverd	2 »	700 »
Kara Boya	10 »	1.000 »
İsfidâc	2 »	100 »
Mürekkeb	3 »	—
Rıh	3 »	—
Temür Raht	20 deste	2.400 »
Kâğıd-ı İstanbûlî	5 »	—
Hâşebî Kâğıd	5 »	—
Bir Yüzlü Ufak Boy Kâğıd	10 »	—
Kalem	50 çift	—

1726, 1727 ve 1728 senelerinde Faş kalesinin hizmetinde bulunan Melekse ve Şayka gemilerinin, temin edildikleri kaza ve nahiyelere göre dağılışının listesidir :

Mahalli		Melekse	Şayka
Gönye	Sancağı	30 kıt'a	—

Giresun	Kazası	—	10 kıt'a
Kütayis	»	3	—
Tirebolu	»	5	—
Görece	»	5	—
Sürmene	»	5	—
Of	»	5	—
Rize	»	—	5 »
Trabzon	»	2	—
Ünye	»	15	—
Büyükliman	Nahiyesi	3	—
Saltanat Limanı	»	5	—
Yemre	»	2	—
Yekûn		80 kıt'a	15 kıt'a

